

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

“อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย”

โดย

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ และคณะผู้วิจัย

กันยายน 2548

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

“อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของราษฎรชาติในสังคมไทย”

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ และคณะผู้วิจัย

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

รายงานวิจัยเรื่อง “อำนาจ พื้นที่ และ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย” เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับกระบวนการและปฏิสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างพยายามสร้าง ขยาย และแข่งขันพื้นที่ทางวัฒนธรรม และสร้างภาพเชิงสัญลักษณ์เพื่อแสดงอัตลักษณ์และตัวตนในความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่น ๆ และรัฐอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสนใจกับประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติ กับกลุ่มชนท้องถิ่นในพื้นที่ตามแนวชายแดนและพรมแดน โดยเฉพาะที่ติดกับประเทศพม่า และลาว ซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มดำรงชีพอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลาช้านาน พื้นที่ซึ่งได้รับการเลือกสรรในโครงการวิจัยชิ้นนี้ จึงมิใช่หมู่บ้าน หากแต่เป็นพื้นที่ในลักษณะพิเศษ ที่ซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจถูกผลิตซ้ำและสร้างใหม่ในการเจรจาต่อรองระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ซึ่งไปมาหาสู่และทำการค้าตามแนวชายแดนและข้ามพรมแดนของรัฐชาติ

ชายแดนเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งทางวัฒนธรรมและอำนาจ ที่ซึ่งกระบวนการรวมศูนย์อำนาจของรัฐชาติและความพยายามทำให้เป็นหนึ่งเดียวของชนชาติ ถูกกีดขวางและท้าทาย เนื่องจากพรมแดนหรือชายแดนเป็นพื้นที่แห่งความหลากหลาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงมิได้มีรูปแบบแน่นอนตายตัว หากแต่เป็น “ยุทธวิธี” ในการนำเสนอตนเองที่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไข สถานการณ์ และผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไป อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ยังเป็นเรื่องของ การเจรจาต่อรอง และการต่อสู้ ด้วยการรื้อร้าว หรือขอบเขตทางชาติพันธุ์ ซึ่งตนเองสร้างไว้เพื่อแบ่งแยก หรือชนกลุ่มอื่นๆ และรัฐล้อมไว้เพื่อกีดกัน และการปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างชนกลุ่มต่างๆ กระบวนการรื้อร้าวและสร้างใหม่อย่างค่อนเนื่องนี้เองที่ทำให้โครงสร้างของอำนาจในพื้นที่ชายแดนนั้นมีการก่อรูป ผลิตใหม่ และนิยามความหมายในลักษณะที่เลื่อนไหลไปตามบริบทและเงื่อนไขของการเจรจาต่อรองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

กรณีศึกษาในพื้นที่ต่างๆ ทำให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่ารัฐชาติประกอบด้วยพหุสังคม และเคลื่อนกล่นไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การมองรัฐชาติเชิงเดียวตามลัทธิชาตินิยมแบบเก่าจึงมองข้ามความสำคัญของ “การเมืองวัฒนธรรม” และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และไม่ช่วยให้เราตั้งประเด็นคำถามและทำความเข้าใจปัญหาความขัดแย้งของสังคมปัจจุบันได้ ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนข้ามพรมแดนของรัฐชาติอย่างมากมายมหาศาล มีการผสมปนเปของผู้คนจากหลากหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรมใน “พื้นที่” เดียวกัน แนวคิดเรื่องสัญชาติและสถานะพลเมืองแบบเก่าซึ่งนำไปสู่การกีดกันสิทธิและการแบ่งแยกระหว่าง “เรา” กับ “คนอื่น” กำลังกลายมาเป็นปัญหาพื้นฐานของความขัดแย้งระหว่างรัฐชาติกับชนกลุ่มน้อย ตั้งแต่ประเด็นความขัดแย้งเล็กน้อยๆ อย่างเช่น การเหยียดผิว การตีตรา ป้ายสี

สร้างแพะ การประท้วงต่อต้านเพื่อเรียกร้องสิทธิของชนกลุ่มน้อย ไปจนถึงการเรียกร้องอธิปไตย การก่อการร้าย และการทำสงครามเพื่อแบ่งแยกดินแดน ดังปรากฏเป็นปัญหาในประเทศต่างๆ มากมาย เช่น รัสเซียกับเชเชเนีย หรือปัญหาชายแดนภาคใต้ของไทย เป็นต้น แนวคิดเรื่องรัฐชาติแบบเดิมจึงไม่อาจเป็นตัวแบบในการดำรงอยู่ร่วมกันของพหุสังคมและความหลากหลายทางวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพเหมือนดังที่เคยเชื่อกัน

รัฐชาติที่เป็นอิสระ สมานฉันท์และเป็นหนึ่งเดียวทางเชื้อชาติ เป็นมายาคติที่กำลังจะถูกผลักดันที่ประวัติศาสตร์ไป การเลื่อนไหลไปมาของคนพลัดถิ่น ผู้อพยพ และแรงงานข้ามชาติ ทำให้เกิดชุมชนข้ามถิ่นขึ้นมากมายในทุกประเทศทั่วโลก เมืองใหญ่ๆ กำลังแปรสภาพเป็นพื้นที่ชายแดนเป็นพหุสังคม ที่ก่อรูปขึ้นจากความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ พรมแดนของรัฐชาติไม่อาจกักขังหรือกีดกันผู้คนได้อีกต่อไป การมีอัตลักษณ์ที่หลากหลายและซ้อนทับกัน การเกิดขึ้นของชุมชนข้ามถิ่น และการเขยิบห่างออกจากกันระหว่าง “รัฐ” กับ “ชาติ” “ดินแดน” กับ “อำนาจอธิปไตย” ทำให้แนวคิดเรื่อง “พลเมือง” แบบเก่าที่ยึดโยงอยู่กับความเป็นชาติ (เช่น ความเป็นไทย) และดินแดนอย่างแน่นอตายตัว กลายเป็นสิ่งล้าสมัยและสร้างปัญหาขัดแย้งมากกว่าความสมานฉันท์

Abstract

The research project entitled “Power, Space and Ethnic Identities: Cultural Politics of Nation-State in Thai Society” is an attempt to understand the relationships between power relations, the production of social space and cultural identities of various ethnic groups in northern Thai society who are constantly competing with each other in a continuous process of identity formation and image building in order to reproduce their sense of ethnic identities in relations with other groups and the state.

The research pays particular attention to the relations between the nation-state and local groups in the frontier areas between northern Thailand, Burma and Laos, where a multitude of ethnic groups have coexisted with each other for centuries. Research sites in this project are not the villages as has usually been the case for orthodox anthropology, but “social space” whereby ethnic boundaries and power relations are reproduced and generated in the continuous process of negotiation between various ethnic groups in their trade and daily activities within and across the borders.

Border areas are seen here as space of cultural and power struggles where the centralized process instigated by the state is perpetually challenged and contested. Frontiers are space of cultural diversity where ethnic identities take no static forms. Rather, ethnic identities become “strategies” of self-presentation that are always in flux and adapted to suit the ever changing situations and interests. Identity formation and ethnic boundaries become an integral part of negotiation and struggles between various groups. Continuous processes of boundarying and reboundarying has resulted in the ever-changing structure of power relations in the frontiers area.

Lessons learned from our case studies in frontier communities have clearly shown that a nation-state is first and foremost a plural society made up of ethnically and culturally diverse groups. Nationalistic ideology and its subsequent concept of unitary state therefore undermines the importance of cultural politics and ethnic identities. It cannot help us to understand ethnic and social conflicts in contemporary society.

In an increasingly globalized world where movements of people across the national boundaries have turned cities every where into multi-ethnic societies, the traditional concept of nation and citizenship, which inevitably leads to exclusion and binary opposition between us and them, is fast becoming obsolete. Conflicts between the state and ethnic groups, ranging from

simple stigmatization and racist attitude towards ethnic minorities to open rebellion against the established order are rampant phenomena. Separatist movements and armed conflict in Russia and southern Thailand are fine cases in point here. The traditional concept of nation-state can no longer serve as a viable model for national integration and peaceful coexistence between various groups of people in an increasingly pluralistic society characterized by cultural and ethnic diversity.

สารบัญ

คำนำ

บทนำ	อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์	1-25
บทที่ 1	พรมแดน ชาติ และการเมืองวัฒนธรรม	26-48
บทที่ 2	การค้าชายแดน ชาติและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์	49-65
บทที่ 3	เมือง การท่องเที่ยว และสินค้าวัฒนธรรม	66-82
บทที่ 4	คนพลัดถิ่น แรงงานอพยพกับการก้าวข้ามพรมแดนชาติ	83-104
บทที่ 5	พหุสังคม ชุมชนข้ามถิ่น และการเมืองวัฒนธรรมของชาติ	105-116
บรรณานุกรม		117-133

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย” ซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัยหรือทุนเมธีวิจัยอาวุโสของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) หนังสือเล่มนี้เปรียบเสมือนกับบทนำของโครงการวิจัยชุดนี้ และมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอแนวคิดทางมานุษยวิทยาว่าด้วยการศึกษาพรมแดน ชุมชนชายแดน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพื้นที่ชายแดนกับรัฐชาติ รวมทั้งการสังเคราะห์ภาพรวมและข้อค้นพบจากโครงการวิจัยชุดนี้ซึ่งทำการศึกษาวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในพื้นที่หลากหลายแห่ง ในเขตภาคเหนือตอนบน หนังสือเล่มนี้จึงไม่อาจอ่านได้โดยแยกส่วนจากรายงานวิจัยอีก 7 เล่ม คือ

1. “เสียงของ : ชาติพันธุ์และการค้าที่ชายแดน” ของ โสภิตา วีรกุลเทวัญ
2. “เสียงแสน การค้า การท่องเที่ยวและความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดน” ของ วาสนา ละอองปลิว
3. “การค้าข้ามพรมแดนกับอัตลักษณ์ม้ง” ของ ประสทธิ ลิปิรีชา
4. “พรมแดน อัตลักษณ์และกระบวนการกลายเป็นสินค้า: การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริบทการท่องเที่ยว” ของ ทวิช จตุรพฤกษ์
5. “อำนาจอธิปไตย การค้ากับความเป็นชาติพันธุ์” ของ ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์
6. “พื้นที่พรมแดนแม่น้ำเมยกับความสัมพันธ์ชาติพันธุ์กะเหรี่ยง-คนเมือง” ของ ขวัญชีวัน บัวแดง และ
7. ““คนพลัดถิ่นกับการกลายเป็นสินค้า” : ประสบการณ์ชีวิตของชุมชนไทใหญ่กับการค้าแรงงานในมิติทางสังคมวัฒนธรรมบริเวณชายแดนไทย-พม่า” ของ อรัญญา ศิริพล

รายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นและข้อค้นพบที่น่าสนใจในหนังสือเล่มนี้ สามารถหาได้จากหนังสือทั้งเจ็ดเล่มดังกล่าวข้างต้น

โครงการวิจัยชิ้นนี้คงไม่อาจสำเร็จลุล่วงลงได้หากปราศจากความช่วยเหลือจากกัลยาณมิตรมากมายหลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ศ.ดร. ปิยะวัติ บุญ-หลง และ ศ.ดร.วิชัย บุญแสง จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่กรุณาให้การสนับสนุนโครงการวิจัยนี้ ขอขอบคุณนักวิจัยทุกท่านในโครงการที่ได้เสียสละเวลาและความเหนื่อยยาก ในการทำงานภาคสนามในประเด็นที่ค่อนข้างใหม่และยากในการเก็บและสังเคราะห์ข้อมูล จนกลายเป็นรายงานวิจัยออกมาได้อย่างดีเยี่ยม ขอขอบพระคุณ ดร. ปรีดดา เฉลิมเผ่า-กอนันตกุล และเจ้าหน้าที่ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรที่กรุณาเปิดพื้นที่ให้นักวิจัยในโครงการนี้ได้นำเสนอผลงานในการประชุมประจำปีของศูนย์ฯ อีกทั้ง

ให้ความช่วยเหลือในการจัดพิมพ์งานทั้งหมดเป็นรูปเล่ม ผู้วิจัยขอขอบพระคุณครูบาอาจารย์และ
กัลยาณมิตรหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศ.ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม อาจารย์
ฉลาดชาย รมิตานนท์ ศ.ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์ รศ. ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ รศ. ดร. เกษียร
เดชะพีระ ดร. จามะรี เชียงทอง ดร. ชูศักดิ์ วิทยาก็ค ดร. ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี และดร. เดชา ตั้งสี
ฟ้า ที่ได้กรุณาให้แง่คิดและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อโครงการวิจัยนี้ ท่านเหล่านี้สมควรแต่
จะรับความชอบ ในขณะที่ความผิดพลาดทั้งสิ้นทั้งปวงที่อาจมีอยู่นั้น ผู้วิจัยขอน้อมรับไว้เพียงลำพัง

ยศ สันตสมบัติ

27 ตุลาคม 2548

อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์:
การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย

บทนำ

บริบทและประเด็นคำถามเริ่มต้นของงานวิจัย

ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย มีภูมิประเทศประกอบไปด้วยหุบเขาสลับซับซ้อน ดกอุดมไปด้วยความหลากหลายของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของผู้คนกลุ่มต่างๆ ทั้งที่อาศัยอยู่บนพื้นที่ราบและบนที่สูง ตลอดระยะเวลาเรากำลังศตวรรษที่ผ่านมา งานศึกษาวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นงานวิจัยทางด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา หรือการศึกษาชนกลุ่มน้อยบนที่สูงซึ่งได้รับการขนานนามว่า “ชาวเขา” มักเป็นการศึกษาวิจัยที่ได้รับการชี้นำด้วยมโนทัศน์เรื่อง “วัฒนธรรม” ตามแนวทางการศึกษาของมานุษยวิทยาอเมริกันในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (Stocking 1982: 201-203) กล่าวคือ การมองวัฒนธรรมในแง่ของวิถีชีวิต ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ในลักษณะที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและแตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่นๆ วัฒนธรรมของกลุ่มชนกลุ่มหนึ่งจึงถูกมองในลักษณะที่ถูกกำหนดพื้นที่ตายตัว เช่น หมู่บ้าน ชนเผ่า หรือชนชาติ นักวิจัยจะทำการศึกษาค้นคว้าผู้คนหรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ราวกับว่าคนกลุ่มนั้นเป็นสภาวะวิสัยที่ดำรงอยู่อย่างโดดๆ แยกออกจากบริบทของความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน การศึกษาชนพื้นราบ เช่น ชาวไทวน (Kingshill 1960; de Young 1958) ชาวไทลื้อ (Moerman 1968) ชาวไทใหญ่ (Tannenbaum 1982) และการศึกษากลุ่มชาวเขามานุษยวิทยา (Young 1962; Kundstadter et al. 1978; McKinnon and Vienne 1989) ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลจากมุมมองดังกล่าวข้างต้น

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดที่มองวัฒนธรรมเชิงพื้นที่เริ่มถูกท้าทายด้วยคลื่นความคิดทางมานุษยวิทยาที่ถึงโหมเข้ามาอย่างน้อยสองระลอกด้วยกัน คลื่นความคิดแรก เป็นมุมมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง (Wallerstein 1974; Wolf 1982; Mintz 1985) ซึ่งปฏิเสธการมองวัฒนธรรมแบบโดดเดี่ยวและหยุดนิ่ง แต่หันมาให้ความสำคัญกับกระบวนการทางเศรษฐกิจ สังคมการเมือง และความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการโลกาภิวัตน์ (globalization) และท้องถิ่น (localization) คลื่นความคิดระลอกที่สอง คือ แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ทางมานุษยวิทยา (Marcus and Fischer 1986; Clifford and Marcus 1986; Clifford 1988) ที่เริ่มฟื้นการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นเรื่อง “การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม” (cultural criticism) การเมืองเรื่องภาพแสดง (politics of representation) การเขียนวัฒนธรรม (writing culture) และตั้งคำถามเกี่ยวกับการมองโลกว่า

ประกอบไปด้วยวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีตำแหน่งแห่งที่หรือพื้นที่ทางวัฒนธรรมอย่างจำเพาะเจาะจงตายตัว ในทางตรงกันข้าม แนวคิดทางด้านมานุษยวิทยารุ่นใหม่ ๆ เริ่มให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทของทุนนิยมยุคหลัง (late capitalism) ซึ่งมีการอพยพโยกย้ายแรงงานข้ามชาติและการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของรัฐบาลอย่างรวดเร็ว ในบริบทเช่นนี้ วัฒนธรรมจึงมิได้หยุดนิ่งหรือถูกจำกัดอยู่แค่เพียงภายในอาณาบริเวณอันใดอันหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจงอีกต่อไป (Gupta and Ferguson 1999: 4-6) แต่วัฒนธรรมมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะไร้พรมแดน (deterritorialized) พื้นที่ ผู้คน และวัฒนธรรม จึงเป็นสิ่งสร้าง (construct) ทางสังคมและประวัติศาสตร์ซึ่งจะต้องได้รับการศึกษาวิจัยและอธิบายในรูปแบบใหม่ๆ

ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดทางด้านมานุษยวิทยารุ่นใหม่ ๆ ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อต้าน รวมทั้งแนวคิดที่เน้นบทบาทของผู้อ่อนแอในฐานะเป็นผู้กระทำทางสังคม (Bourdieu 1977; de Certeau 1984; Hall 1986) มีส่วนสำคัญที่กระตุ้นให้นักมานุษยวิทยาหันมาให้ความสนใจกับรูปแบบของการต่อต้านการครอบงำ การเปิดโปงมิติที่ซ่อนเร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อันนำไปสู่การมองวัฒนธรรมว่าเป็น “พื้นที่ของการต่อสู้” (contested terrain) เพื่อแย่งชิงอำนาจและความมีตัวตนของคนกลุ่มต่างๆ

จากมุมมองดังกล่าวข้างต้นซึ่งพยายามเชื่อมโยงวัฒนธรรม อำนาจและพื้นที่เข้าด้วยกัน โครงการวิจัยนี้ จึงเป็นความพยายามในการศึกษาทำความเข้าใจกับการเมืองวัฒนธรรมในสังคมไทย โดยเน้นศึกษากระบวนการและปฏิสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างพยายามสร้าง ขยาย และแย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรม และสร้างภาพเชิงสัญลักษณ์เพื่อแสดงอัตลักษณ์และตัวตนในความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่นๆ และรัฐอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น โครงการนี้ จึงมีปัญหาคำถามการวิจัยในช่วงเริ่มต้นดังต่อไปนี้

1. ความเป็นชาติพันธุ์และการเปลี่ยนแปลงสังคม (ethnicity and rural transformation) : งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการค้นพบว่า ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวในลักษณะใดบ้าง และภายใต้ความแตกต่างระหว่าง “พื้นที่” คือ ชุมชนชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามแนวชายแดน ชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท และชุมชนเมือง กลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มในพื้นที่ต่างๆ เหล่านี้มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ระบบการผลิต การจัดการทรัพยากร อาชีพ ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมอย่างไร และมีการเคลื่อนไหวข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรม เช่น การอพยพไปหางานทำในพื้นที่ต่างๆ อย่างไร? รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงปรับตัวดังกล่าว ส่งผลต่อ “วัฒนธรรม” ของกลุ่มชนเหล่านี้ได้อย่างไร?

2. การจัดลำดับชั้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (hierarchies of power relations): งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการค้นพบว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้เปลี่ยนแปลงไป

อย่างไร? ตัวอย่างเช่น ในพื้นที่ ซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม เช่น ม้ง กะเหรี่ยง ไทยวน อาศัยอยู่ใน
ลุ่มน้ำเดียวกันหรือในละแวกใกล้เคียงกัน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้
เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งในการ
จัดการทรัพยากรอันเนื่องมาจากการทำการผลิตอย่างเข้มข้นหรือการเข้ามาของตลาด ทูตและรัฐ

3. การสร้างพื้นที่ทางสังคม (place making): ในท่ามกลางการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรมข้าม
พรมแดนของรัฐชาติและการเคลื่อนย้ายของผู้คนข้ามถิ่นไปสู่เมืองหรือแม้กระทั่งการเป็นแรงงาน
ข้ามชาติ ความเป็น “ชุมชน” มิได้ถูกจำกัดอยู่แต่เพียงท้องถิ่น หรือพื้นที่หมู่บ้านแบบเดิมอีกต่อไป
งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการตอบคำถามว่า ในท่ามกลางการเลื่อนไหลและเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้น
กลุ่มชนต่างๆมีวิธีการอย่างไรในการทำความเข้าใจ นำเสนอและสร้างความเป็นชุมชนในรูปแบบ
ใหม่ๆ ตัวอย่างเช่น ชุมชนชาวกะเหรี่ยงในเมืองเชียงใหม่ ถูกสร้างและนำเสนอในกลุ่มชาวกะเหรี่ยง
อย่างไร? เป็นต้น การตั้งคำถามในลักษณะเช่นนี้ เป็นความพยายามในการไปให้พ้นจากวิธีคิดแบบ
เก่าๆที่มองชุมชนท้องถิ่นว่าเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นศูนย์กลางของ “วัฒนธรรม” และให้ความสำคัญ
กับความซับซ้อนของปรากฏการณ์และวิธีคิดของมนุษย์ในการนำเอาประสบการณ์และความจำเป็น
ใหม่ๆในชีวิตมาประยุกต์ใช้ในการสร้างความหมาย ความมีตัวตนและการเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อ
หยักรื้อดำรงอยู่ในโลกปัจจุบัน

4. อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ethnic identities): เช่นเดียวกับชุมชนหรือพื้นที่ทางสังคมซึ่ง
มิได้ถูกมองในลักษณะที่ยึดติดอยู่กับพื้นที่แบบตายตัว อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ก็ถูกมองในลักษณะที่
เป็นยุทธวิธีในการนำเสนอตัวเองของกลุ่มชนต่างๆ ซึ่งเลื่อนไหลไปตามเงื่อนไข สถานการณ์และ
ผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง งานวิจัยนี้ต้องการตอบคำถามว่า กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ
ในเขตภาคเหนือตอนบน นำเสนออัตลักษณ์ของกลุ่มอย่างไรในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่
เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์หรือความเป็นกลุ่ม สัมพันธ์เชื่อมโยงกับ
การเปิดพื้นที่ทางสังคมอย่างไร?

5. การต่อต้านและการเมืองเชิงวัฒนธรรม (resistance and cultural politics) : ความสัมพันธ์
ระหว่างการสร้างพื้นที่ทางสังคม กับ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ทำให้เรามองเห็นกระบวนการสร้าง
ตัวตนขึ้นในสังคม และนำเราไปสู่ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ
ความขัดแย้งและการต่อต้าน การสร้างตัวตนและพื้นที่ทางสังคมย่อมหมายถึงการแยกแยะ
ความสัมพันธ์ระหว่าง เรากับเขา พวกพ้องกับคนอื่น ด้วยการสร้างความเหมือนและความแตกต่าง
ให้เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้มิได้สนใจการต่อต้านและความขัดแย้งในรูปแบบเดิมๆ เช่น
ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ หรือความขัดแย้งที่เกิดจากอคติทางชาติพันธุ์ แต่เพียงด้านเดียว แต่
ให้ความสนใจกับการมองความขัดแย้งและการต่อต้านในลักษณะของความเชื่อมโยงกับการเปิด
พื้นที่ทางสังคมและการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ นั่นคือ การมองการต่อต้านในแง่ของ
ประสบการณ์ทางสังคมที่ช่วยสร้างและผลิตใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ทางสังคมของกลุ่ม การมองการ

ต่อต้านในฐานะเป็นรูปแบบหนึ่งของประสบการณ์ ช่วยให้เราทำความเข้าใจกับผลของการต่อต้าน หรือความขัดแย้งต่อการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางสังคมของกลุ่มและการเปิดพื้นที่ทางสังคมของคนเหล่านี้ จากมุมมองนี้ การต่อต้านถูกมองในแง่ของการเป็น “ศักยภาพของการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งอาจเสริมอัตลักษณ์เดิมให้มั่นคงขึ้น หรืออาจนำไปสู่การปรับเปลี่ยนหรือการนำเสนออัตลักษณ์ใหม่ๆ อย่างต่อเนื่อง งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการค้นพบว่า การต่อต้านเพื่อการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางสังคม และกลยุทธ์ต่างๆ เพื่อทำการเปิดพื้นที่ทางสังคมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์เป็นอย่างไร

จากการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไปภายใต้กรอบของคำถามทั้ง 5 ข้อ ดังกล่าวข้างต้น โครงการวิจัยนี้น่าจะช่วยให้เราสามารถทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงและความซับซ้อนของการเมืองวัฒนธรรม อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการเปิดพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชนต่างๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาทำความเข้าใจกับการเมืองวัฒนธรรมในสังคมไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงและมีความสลับซับซ้อนของการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ มากขึ้น โครงการนี้เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับกระบวนการและ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างพยายามสร้าง ขยายและแย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรม และสร้างภาพเชิงสัญลักษณ์ เพื่อแสดงอัตลักษณ์และตัวตนในความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่น ๆ และรัฐอย่างต่อเนื่อง โครงการนี้จึงมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ คือ

1. เพื่อศึกษาการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ในบริบททางกายภาพและความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลาย เพื่อตั้งคำถามกับความหมายของรัฐชาติพรมแดน และพื้นที่ชายแดน ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สลับซับซ้อนและปรับเปลี่ยนไปมาอย่างต่อเนื่อง

2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ระบบการผลิต การจัดการทรัพยากร อาชีพ ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม ในบริบทของปฏิสัมพันธ์และการเลื่อนไหลข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรม เช่น การดำรงอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายในพื้นที่เดียวกัน หรือการอพยพไปหางานทำในพื้นที่ต่างๆ

3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงและมีความขัดแย้งในกระแสนของการพัฒนา เพื่อทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงและความซับซ้อนของการเมืองเชิงวัฒนธรรม อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการเปิดพื้นที่ทางสังคมของกลุ่มชนต่างๆ

งานวิจัยว่าด้วยอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในสังคมไทย

งานวิจัยทางมานุษยวิทยาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางด้านอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในสังคมไทยนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 3 แนวด้วยกัน แนวแรกเป็นแนวการศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาวัฒนธรรมแบบเก่าในลักษณะที่หยุดนิ่งตายตัว โดยพยายามค้นหาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ แนวที่สองเป็นแนวการศึกษาที่ได้รับอิทธิพลทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองและให้ความสนใจต่อกระบวนการโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน และแนวทางที่สามเป็นแนวการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทของทุนนิยมยุคหลัง ซึ่งมีการอพยพหลังไหลของผู้คน สินค้า แรงงานและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของรัฐชาติอย่างรวดเร็ว วัฒนธรรมจึงมิได้มีลักษณะผูกติดกับพื้นที่อย่างแน่นนอนตายตัว แต่มีลักษณะเลื่อนไหลอย่างต่อเนื่อง งานวิจัยแนวนี้นี้จึงให้ความสำคัญกับความยืดหยุ่น เลื่อนไหล และรูปแบบต่างๆ ของการต่อสู้ของคนชายขอบและผู้อ่อนแอในสังคม

การศึกษาระยะแรก: การค้นหาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม

พัฒนาการของงานศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทยในระยะแรกได้รับอิทธิพลจากมุมมองแบบหยุดนิ่ง ตายตัวและแบ่งแยกความเป็นเขา-เรา อย่างชัดเจน เขาคือความเป็นอื่นที่ประหลาด ป่าเถื่อน ไร้อารยธรรม ในขณะที่เราคือตัวแทนของความเจริญและอารยธรรม พัฒนาการของการศึกษาแนวนี้นี้เริ่มมาตั้งแต่ช่วงต้น ๆ ภายหลังการเปลี่ยนผ่านประวัติศาสตร์ในประเทศไทย จากการที่อังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 ซึ่งขณะนั้นได้พยายามปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยเหมือนตะวันตก ยกเลิกและปรับโฉมวัฒนธรรมเดิม เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของมหาอำนาจ เปลี่ยนระบบการปกครองรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางแล้วส่งข้าราชการและชนชั้นนำจากกรุงเทพเข้าไปปกครองตามหัวเมืองและจังหวัดต่างๆ (Thongchai 1994) ในช่วงนี้เอง ที่การรับรู้เกี่ยวกับกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในป่าเริ่มเปลี่ยนแปลงจากภาพของ "ชาวป่า" มีการแบ่งแยก "เขา" และ "เรา" จากความเป็นคนไทยในเมืองและรอบนอกมากขึ้น ชนในป่าและชนชายขอบเป็นกลุ่มชนที่มีประเพณีแตกต่างจากกลุ่มชนในเมือง เริ่มมีการนิยาม "ชาวป่า" ใหม่เพื่อทำการศึกษาว่ามีวัฒนธรรมที่แตกต่างไปอย่างไร

ในช่วงนี้ งานบันทึกและงานเขียนต่าง ๆ ที่สะท้อนภาพความเป็น เขา-เรา ถูกผลิตขึ้น เพื่อบอกเล่าถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนต่างวัฒนธรรม ดังเช่น บันทึกของหลวงบริพัตรฐะราษฎร์ ซึ่งเป็นข้าราชการที่ถูกส่งไปจากส่วนกลางให้ไปปฏิบัติราชการในภาคเหนือ ได้ทำการบันทึกเรื่องราวของชนชาติแม้ว (กรมศิลปากร 2504) งานเขียนของ

เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เขียนเอาไว้เกี่ยวกับเรื่อง "ชาวป่าชาติต่าง ๆ ที่แตกต่างกับคนไทยเกือบทุก ๆ ด้าน มีลัทธิธรรมเนียมภาษา กิริยา วัฒนธรรม ชอบอยู่อาศัยตามชายเขตแดนทั่วทุกพระราชอาณาเขต ชอบอยู่ตามป่าเขาและปลายเขตแดนไกลห่างบ้านเมือง แต่ไม่อาศัยตั้งมั่นอยู่เป็นถิ่น มักย้ายครอบครัวเที่ยวอยู่ในป่าเขาที่อื่น ๆ ต่อไป แม้บ้านเมืองใดจะแผ่แผ่เจือจานความบำรุงเลี้ยงรักษาไปถึง ก็คงจะไม่รับความบำรุงเจริญให้รุ่งเรืองได้ คงจะหลบหลีกหนีห่างออกไปอยู่ตามป่าเขาเช่นนั้นเป็นธรรมดา" (กรมศิลปากร เพิ่งอ้าง)

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มนักสำรวจชาวต่างประเทศที่พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ว่าจ้างให้มาปฏิบัติงานราชการทำแผนที่แสดงอาณาเขตของสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่าง Jame McCarthy ทำการบันทึก *An Englishman's Siamese Journals* ในปีพ.ศ.2433-2436 (ค.ศ.1890-1893) ระหว่างการเดินทางสำรวจหัวเมืองล้านนา ที่เมืองฝางบอกเล่าถึงวิถีการทำมาหากิน การตั้งถิ่นฐานที่อยู่ และสภาพบ้านเรือนของชนลาหู่ หนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนภูเขาว่า "ในเวลาใกล้ตะวันตกดิน ชาวลาหู่ทั้งผู้หญิง ผู้ชายและเด็ก กลับมาจากภูเขาสูง ร่วมเดินทางกลับหมู่บ้านพร้อมพวกเรา พวกเขาถือหน้าไม้ บางคนสะพายปืนสมัยโบราณ ส่วนใหญ่ใช้ปืนยี่ห้อ *Brown Bess* รุ่นเก่า เล็กเล็ก ๆ ไม่สวมเสื้อผ้า ไม่สะอาด แต่แข็งแรงวิ่งเล่นปืนป่าบนภูเขา วิ่งมาดูลูกเรา.. หมู่บ้านอยู่ลึกเข้าไปในช่องเขา บ้านเรือนสร้างด้วยไม้ไผ่ มุงคา" (McCrathy 1994 อ้างใน สมบัติ 2540)

งานของนักสำรวจและนักเดินทางชาวยุโรปอย่าง Bock เล่าถึงการเดินทางไปเมืองเชียงรายได้ในช่วงปี พ.ศ. 2424 (ค.ศ.1881) แล้วพบกับชนเผ่าลาหู่ว่า "เขาได้พบผู้หญิงกลุ่มหนึ่ง มีรูปร่างหน้าตาประหลาดและการแต่งกายแตกต่างไปจากกลุ่มคนทั่วไป เขาพริกกามแลกเปลี่ยนข้าวกับเจ้าของบ้านที่ Bock อาศัยอยู่ เจ้าของบ้านบอกว่า พวกนี้เรียกว่า มูเซอ ตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายบนพื้นที่สูงของรัฐเจียว (หัวเมืองล้านนา) เป็นกลุ่มชนเผ่าเร่ร่อน ไม่เคยอยู่ที่เดิมในเวลานาน ๆ ดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์ นำเนื้อสัตว์ เขากวางและหนังสัตว์มาแลกข้าวหรือเกลือกับชาวบ้านในเมืองเชียงรายและเมืองอื่น ๆ ผู้หญิงกลุ่มนี้โปกหัวด้วยผ้าสีดำและสีขาว ใส่เสื้อสีดำตัวสั้น ๆ แขนขาว รอบปลายแขนมีสีแดงและน้ำเงิน กระคุมเสื้อทำด้วยเงิน เครื่องประดับบางส่วนทำด้วยหย้าและหอย" (Bock 1985 อ้างในสมบัติ เพิ่งอ้าง)

ในเวลาต่อมา มีนักวิชาการและนักเขียนอิสระจากชาวต่างประเทศเข้ามาทำการศึกษา อย่างเช่น Hugo Adolf Bernatzik นักมานุษยวิทยาชาวต่างประเทศคนแรกที่เข้ามาศึกษาเกี่ยวกับชาวเขาทางภาคเหนือในช่วงปี พ.ศ.2473 (ค.ศ.1930) ทำการศึกษาเรื่องราวของชนเผ่าอาข่าและชาวม้ง และเขียนหนังสือเรื่อง *Akha und Meao : Probleme der Angewandter Volkerkunde in Hidterindien* เป็นภาษาเยอรมัน [1974 อ้างในขจักษ์ 2533] จากนั้นอีก 17 ปีได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับชาวผิวดองเหลืองเป็นคนแรก นอกจากนั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2504 Oliver Gordon Young บุตรหมอสอนศาสนาคริสต์ได้ทำการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และเขียนหนังสือชื่อ *Hilltribes of Northern Thailand* (จันทบูรณ์ 2538) ส่วนนักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาคนไทยคนแรกที่ทำการศึกษา

เรื่องราวเกี่ยวกับชาวเขาและนำไปเผยแพร่ คือ ม.จ.ปิยรังสิต รังสิต ทำการศึกษาชาวละว้า ที่อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอนเมื่อประมาณ พ.ศ.2480 และตีพิมพ์ผลงานเป็นภาษาเยอรมัน รวมถึงงานเขียนของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ เรื่อง 30 ชาติในเชียงราย ที่จัดพิมพ์ในปี พ.ศ.2493 เป็นอีกเล่มหนึ่งที่ได้ทำการรวบรวมข้อมูลของกลุ่มชนเผ่าเอาไว้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี (บุญช่วย 2499) ทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศ ชาวไทย หมอสอนศาสนา ตลอดจนนักเขียน นักเดินทางได้ผลิตงานศึกษาวิจัยที่ให้ภาพของกลุ่มชนต่าง ๆ ในด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี การแต่งกาย พิธีกรรมของแต่ละกลุ่มชนเอาไว้ที่มีลักษณะตายตัว นำเสนอเนื้อหาวัฒนธรรม ประเพณีที่แปลกและแตกต่างของแต่ละกลุ่ม จัดแบ่งการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ตามลักษณะของบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย การอพยพและลักษณะของการทำการเกษตร เป็นต้น

ในช่วงที่ปัญหากระบวนการเกษตรของกลุ่มชนพื้นที่สูงถูกตั้งคำถามว่าเป็นสาเหตุของปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าและสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ก็มีงานศึกษาของนักวิชาการชาวต่างประเทศเกี่ยวกับกระบวนการเกษตรของชนพื้นที่สูง ประเด็นถกเถียงถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากระบบการเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผา เช่น งานของ Grandstaff (1978), Khunstadter *et al* (1978), Walker (1976) [อ้างใน Mckinnon 1983, Mile 1969] แม้ว่างานของนักวิชาการต่างประเทศเกี่ยวกับระบบการเกษตรของกลุ่มชาติพันธุ์จะชี้ผลดีผลเสียอย่างกว้างขวาง เช่น งานของ Mile และ Khunstadter ชี้ว่าระบบการเกษตรแบบหมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงและละว้า ไม่ได้เป็นระบบที่ทำลายป่าเพียงอย่างเดียว เพราะภายใต้ระบบนี้จะมีช่วงพักดินระยะหนึ่ง ทำให้ป่าฟื้นคืนสภาพได้ดี ขณะที่กลุ่มชาวม้ง ลีซู อาข่า และเมี่ยนมีแนวโน้มการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ที่ไร้เก้างิ่ฟื้นคืนสภาพได้ช้ากว่า งานวิจัยทั้งสองชิ้นนำมุมมองทางนิเวศวิทยาเข้ามาเสริม แต่ขาดมุมมองทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและชุมชน เชื่อมโยงกับการขยายตัวของอำนาจรัฐ ซึ่งทำให้งานดังกล่าวข้างต้นไม่สามารถทำความเข้าใจและอธิบายปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรบนที่สูงได้อย่างเป็นรูปธรรม

ผลของการศึกษา “วัฒนธรรม” ของสังคมไทยภาคเหนือในช่วงนี้ นำไปสู่การกำหนดนโยบายพัฒนาชาวเขาที่แยกคนออกจากทรัพยากรป่า เริ่มมีการจัดตั้งนิคมชาวเขาผ่านการกำหนดนโยบายจากเบื้องบนและสะท้อนวิถีคิดแบบรัฐราชการ โดยมุ่งเน้นการควบคุมและให้การสงเคราะห์เป็นหลัก

ต่อมาในช่วงพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ภายหลังจากประเทศไทยได้รับแรงกดดันจากต่างประเทศในกรณีปัญหาสถานการณ์การเมืองเรื่องภัยจากคอมมิวนิสต์และปัญหาหายสาบสูญ รัฐบาลไทยจึงเริ่มให้ความสนใจกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมากขึ้น งานศึกษาค้นคว้ากลุ่มชาติพันธุ์ หรือที่เรียกกันว่า “ชาวเขา” จึงเริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังโดยความร่วมมือของหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทยร่วมกับกรมกสิกรรม กรมการข้าว กรมปศุสัตว์ กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์และกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดน กับนักวิชาการจากองค์กร สหประชาชาติทำการสำรวจระบบเศรษฐกิจและสังคมชาวเขาในภาคเหนือ

ของประเทศไทย โดยเฉพาะกลุ่มที่ทำการปลูกฝิ่นและอยู่ในที่ห่างไกล เช่น ม้ง เมี่ยน มูเซอ ลีซอ ใน จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และตาก โดยงานศึกษาเหล่านี้มี Dr.Hans Mannndorff ที่ปรึกษาด้านการ ควบคุมยาเสพติดจากองค์การสหประชาชาติ เป็นผู้ร่วมทำการสำรวจร่วมกับ พัทยา สายหู นักวิชาการด้านมานุษยวิทยาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นายประสิทธิ์ ศิษวัฒน์และวนัช พฤกษะ ศรี จากกรมประชาสงเคราะห์ แล้วจัดพิมพ์เอกสาร รายงานการสำรวจทางเศรษฐกิจและสังคม ชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งงานศึกษาที่ได้รับการยอมรับในขณะนั้น ได้แก่ งานของ พัทยา สายหู เรื่อง The Hill Tribe of Northern Thailand : a Study (1962) ที่ทำการจำแนกแยกแยะ ชาวเขาออกเป็นเผ่าต่างๆ ศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตามระดับการตั้งถิ่นฐานบนความสูงของภูเขา ระบบวัฒนธรรม การแต่งกาย ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2507 คณะสำรวจจากองค์การสหประชาชาติได้เข้ามาทำการศึกษาและจัดพิมพ์ เอกสารรายงานเรื่อง Report of the United Nations Survey Team on the Economic and Social Needs of the Opium - Producing Areas in Thailand ในปีเดียวกันนั่นเอง คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้ กรมประชาสงเคราะห์จัดตั้งศูนย์วิจัยชาวเขาขึ้นตามคำแนะนำของ Dr. Hans Mannndorff เพื่อ ตอบสนองต่อการสร้างและขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับชาวเขาและค้นคว้าหาข้อมูล ทำการวิจัยเกี่ยวกับ ชาวเขาในด้านต่างๆ ทำการศึกษาทางชาติพันธุ์วิทยาเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินงานภายใน หน่วยงานและเผยแพร่ข้อมูล (จันทบูรณ์ 2538) จากจุดนี้จึงเริ่มมีการทำการวิจัยเกี่ยวกับชาวเขา ปรากฏออกมาเรื่อย ๆ โดยในยุคแรกระหว่างปี พ.ศ. 2508 - 2514 ศูนย์วิจัยชาวเขาและหน่วยงาน ราชการทำการวิจัยข้อมูลพื้นฐาน สังคม เศรษฐกิจ และมานุษยวิทยาบนพื้นฐานการมองวัฒนธรรม แบบหยุดนิ่ง คายตัว แยกการสำรวจข้อมูล ทำการศึกษาประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ กฎเกณฑ์ข้อห้ามและข้อนิยมต่าง ๆ ออกเป็นแต่ละกลุ่มชนเผ่าอย่างชัดเจน เช่น การสำรวจของ หน่วยราชการต่าง ๆ (กรมประชาสงเคราะห์ 2506, 2509) หรือการสำรวจกลุ่มชนเผ่ากะเหรี่ยง อีเก้อ มูเซอ ลีซอ (กองสงเคราะห์ชาวเขา 2513 ศูนย์วิจัยชาวเขา 2541) แล้วตีพิมพ์รายงานข้อห้ามและข้อ นิยมของชาวเขาเผ่าแม้วรวมไปถึงเผ่าต่าง ๆ การสำรวจความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมของ ประชากรชาวเขาในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย (คณะกรรมการปราบปรามยาเสพติดให้โทษ 2510) รายงานการสำรวจความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมในอาณาบริเวณที่ปลูกฝิ่นของ ประเทศไทย (คณะสำรวจสหประชาชาติ 2511) เป็นต้น

ต่อมา ภายหลังจากปี พ.ศ. 2514 หน่วยงานราชการและนักวิจัยต่าง ๆ เน้นทำการศึกษาวิจัยใน รูปแบบที่มีคำถามชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อปัญหาการทำตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาการปลูกฝิ่น และการแพร่กระจายของลัทธิคอมมิวนิสต์เริ่มกลายเป็นประเด็นปัญหาที่รัฐบาลจับตามองมากขึ้น ทำให้งานศึกษาวิจัยในช่วงนี้เน้นหนักไปในด้านการเกษตรและการใช้ประโยชน์ในที่ดิน การปลูก พืชทดแทนฝิ่น การยกเลิกการทำเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผาแล้วทำการเกษตรถาวร การพัฒนา คุณภาพชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ห่างไกลด้อยพัฒนา งานศึกษาเหล่านี้อยู่ภายใต้วิธีคิดที่ว่า การทำ

การเกษตรแบบตัดฟันโค่นเผาของชนบนภูเขาเป็นการทำลายป่าและทรัพยากรธรรมชาติ รวมไปถึงความคิดที่ว่า กลุ่มชาติพันธุ์เป็นชนผู้ล้าหลัง ต้องการการพัฒนา ดังนั้น งานศึกษาส่วนใหญ่จึงเน้นไปที่การหยุดยั้งการทำไร่เลื่อนลอยแล้วหันมาใช้ประโยชน์ที่ดินแบบถาวร เช่น หนังกื่อ การเกษตรของชาวเขา (ครูย 2509) งานศึกษาของจันทบูรณ์ สุทธิและทีมงานของศูนย์วิจัยชาวเขาที่ศึกษาระบบเศรษฐกิจ ระบบการเกษตร การตั้งถิ่นฐาน (จันทบูรณ์ 2539(1), 2524, 2526, 2538) รวมไปถึงงานศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ของหน่วยงานทางทหารและหน่วยงานความมั่นคงแห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการเลขาธิการปฏิบัติการจิตวิทยาแห่งชาติ 2518, ขจัดภัย 2533) นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษามากมายที่อยู่ภายใต้วิธีคิดที่ว่า กลุ่มชาติพันธุ์บนภูเขาเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ เป็นผู้ปลูกเสพและค้ายาเสพติด เป็นชนล้าหลังที่จำเป็นต้องได้รับการพัฒนา งานศึกษาเหล่านี้จึงเน้นความพยายามที่จะพัฒนาองค์กรและมาตรการต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาฝิ่นและยาเสพติดอื่น ๆ รวมถึงการค้นหาวិธีการฟื้นฟูสภาพจิตใจ สมรรถภาพของชาวเขาที่หันไปเสพติดยา สารวจการใช้สารเสพติดอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากฝิ่น การกำหนดวิธีการบำบัดรักษาที่ถูกต้อง รวมไปถึงการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจด้วยการค้นหาพืชทดแทนฝิ่นเพื่อตอบสนองต่อรายได้ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เคยปลูกฝิ่น (มูลนิธิโครงการหลวง 2537, ปปส 2523, ลิจิต 2521, Aran 1976, อรัญ 2521, ปิตธิธรรม 2537, กุสุมา 2531)

นอกเหนือจากงานศึกษาในส่วนของหน่วยงานราชการที่สะท้อนแนวคิดในการมองวัฒนธรรมแบบหยุดนิ่งตายตัว และการศึกษาของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มอย่างโดดๆ แล้ว ยังมีงานศึกษาของนักวิชาการอิสระจากต่างประเทศและชาวไทยที่ศึกษากลุ่มชนบนพื้นที่สูงภายใต้แนวคิดเดียวกัน อย่างเช่น Young (1974) ซึ่งเก็บข้อมูลการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะการทำการเกษตร ประเพณี พิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนภูเขาในเขตภาคเหนือของประเทศไทยแล้วแบ่งกลุ่มชาติพันธุ์ออกเป็น 16 กลุ่ม หรืองานศึกษาของ Anthony Walker (1975) ซึ่งเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณาของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง เช่น ม้ง เย้า อาข่า ลาหู่ กะเหรี่ยง ลีซู และ Hanks (1965) ซึ่งศึกษาลาหู่ ลีซู และชาวเมี่ยน เป็นต้น

งานของ Walker บางชิ้น (1992) ได้นำเสนอระบบนิเวศของภาคเหนือและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์บนภูเขาจำแนกตามระบบนิเวศ และตามภาษาที่ใช้ เช่น ภาษาไท กับชนกลุ่มน้อยที่พูดต่างภาษาออกไป โดยพยายามตั้งคำถามเกี่ยวกับผลกระทบของระบบนิเวศที่มีต่อประวัติศาสตร์และองค์กรทางสังคม การนับถือผี ระบบเครือญาติของกลุ่มคนเมือง เปรียบเทียบกับชนกลุ่มน้อยได้แก่ ชาวไทใหญ่ ไทลื้อ ลัวะ ถิ่น ขมุ ประวัติศาสตร์ ภาษา สถาบันทางสังคม วัฒนธรรมดั้งเดิม และผลกระทบจากศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ที่เริ่มแผ่ขยายเข้าไปในหมู่บ้าน ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาของนักวิจัยชาวไทย เช่น ประเสริฐ (2542) ศึกษาชนเผ่าสิบสองชนเผ่าในประเทศไทย โดยเก็บข้อมูลด้านวัฒนธรรม เครื่องใช้ไม้สอยที่ถือเป็นเอกลักษณ์ในอดีตของแต่ละ

ละกลุ่ม หรืองานศึกษาของสถาบันวิจัยชาวเขาที่ให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูลด้านวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชาติพันธุ์ในลักษณะที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก (สถาบันวิจัยชาวเขา 2539)

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาบางชิ้นได้ให้ความสนใจต่อประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม การกระจายและการตั้งถิ่นฐาน เช่น หนังสือ "ถิ่นที่อยู่คนไทในเชียงใหม่" (2541) ศึกษาเรื่องการตั้งถิ่นฐานของชาวไท 4 กลุ่ม คือ ไทลื้อ ของ ไทเงินและไทใหญ่ ซึ่งกระจายไปทั่วเขตจังหวัดเชียงใหม่ ชาวลื้ออาศัยอยู่ในเขตอำเภอสันกำแพง ของอยู่เขตรอยต่อระหว่างจังหวัดลำพูนกับเชียงใหม่ ไทเงินในเขตอำเภอสันป่าตอง และชาวไทใหญ่ในเขตอำเภอแม่แตง พร้าว และในเขตอำเภอเมืองบริเวณวัดป่าเป้า ในทำนองเดียวกัน หนังสือเรื่อง "ชาวน่าน : คนหม่นมากและคนกลุ่มน้อยในเมืองน่าน" [2530] เป็นการศึกษาข้อมูลชาติพันธุ์วรรณนาของกลุ่มคนในจังหวัดน่าน ระหว่างคนพื้นเมืองกับกลุ่มชาวลื้อ ขมุ ถิ่น ม้ง เมี่ยน ผิทองเหลือง โดยเน้นศึกษาการตั้งถิ่นฐาน การตั้งบ้านเรือน เครื่องแต่งกาย การดำรงชีวิต การจัดระเบียบทางสังคม เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีงานข้อมูลเชิงสารคดีของกลุ่มต่าง ๆ (ไพฑูริย์ 2541, เงามศิลป์ 2537) ที่นำเสนอประเพณีชีวิต ประสพการณ์การเดินทางของกลุ่มชนกับวิถีชีวิตในป่า เป็นต้น

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เริ่มมีกระแสที่ให้ความสนใจกับความรู้และภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีงานศึกษาจำนวนหนึ่งที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว โดยเจาะลงไปที่ การรักษาพยาบาลพื้นบ้าน (ธงชัย 2538, มะลิ 2534, ประชง 2536) สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม (ศูนย์พัฒนาอนามัยชาวเขา 2539) ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์ (ศูนย์ประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชาวไทย 2535, ไซยา 2537) เป็นต้น งานศึกษาวิจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลจากการมองวัฒนธรรมแบบหยุดนิ่งตายตัว เป็นการมองวัฒนธรรมในแง่ของวิถีชีวิต ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ในลักษณะที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและแตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่นๆ วัฒนธรรมของชนกลุ่มหนึ่ง จึงถูกมองในลักษณะที่ถูกกำหนดพื้นที่ตายตัว เช่น หมูบ้าน ชนเผ่า หรือชนชาติ นักวิจัยจะทำการศึกษาค้นคว้าผู้คนหรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ราวกับว่าคนกลุ่มนั้นเป็นสภาวะวิสัยที่ดำรงอยู่อย่างโดดๆ แยกออกจากบริบทของความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน โดยอาศัยลักษณะเฉพาะ เช่น ภาษา เครื่องแต่งกาย ระบบวัฒนธรรม เป็นเกณฑ์ในการ ตัดสินความเป็นชาติพันธุ์ แล้วทำการศึกษาชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งอย่างโดดๆ หรือค้นหาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับลักษณะทางชาติพันธุ์ในความเป็นจริงทางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น การศึกษาแบบโดดๆ ถือว่า ไม่ได้ให้ความสำคัญกับพลังทางสังคมและวัฒนธรรม และตำหนิในความเป็นชาติพันธุ์ รวมถึงกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในความเป็นจริง

การศึกษาระยะที่สอง: วัฒนธรรมในกระแสเศรษฐกิจการเมือง

คลื่นความคิดทางด้านเศรษฐกิจการเมืองในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้โฉมหน้าของการศึกษาวัฒนธรรมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาเริ่มให้ความสนใจกับกระบวนการทางเศรษฐกิจการเมือง และความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการโลกาภิวัตน์ (globalization) และท้องถิ่นภิวัตน์ (localization) เพิ่มมากขึ้น งานศึกษาในเมืองไทย เช่น Tribesmen and Peasants in North Thailand (1969) เป็นการรวมบทความงานวิจัยของนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ชาวต่างประเทศ เพื่อนำเสนอการศึกษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในสถานการณ์ที่เลื่อนไหล โดยเฉพาะบทความของ Hinton ซึ่งมองความสัมพันธ์ระหว่างชาวกระเหรี่ยงไปอยู่กับชนกลุ่มอื่นๆ และรัฐ ข้ามผ่านพรมแดนด้านวัฒนธรรม การหิบบั่มวัฒนธรรมเพื่ออ้างตัวและการเข้าถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อย่างมีทางเลือก จึงเป็นการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ที่เลื่อนไหลไปมาอย่างต่อเนื่อง เป็นที่น่าสังเกตว่า Hinton หิบบั่มแนวคิดดังกล่าวมาจากงานศึกษาของ Leach ใน Political System of Highland Burma [1954] ที่เสนอว่า พิธีกรรมอาจจะเป็นช่องทางในการค้นคว้าเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ Leach ให้ความหมายพิธีกรรมในลักษณะที่กว้างกว่าพิธีกรรมทางศาสนา โดยหมายรวมถึงปฏิบัติการด้านเทคนิคต่าง ๆ ที่มีลักษณะจำเพาะของท้องถิ่น เป็นธรรมเนียมพื้นบ้านที่มีนัยแห่งความสุนทรีย์ แต่ Hinton เสนอเพิ่มเติมว่า พิธีกรรมเป็นสิ่งที่แปลงสภาพได้ เพราะในพิธีกรรมมีการกล่าวอ้างถึงสถานภาพทางสังคม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความมั่นคงและความยากจน เมื่อความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง พิธีกรรมก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน

Kunstadter [1967] เสนอว่า ความเป็นชาติพันธุ์น่าจะเป็นการนำเสนอตัวตนในลักษณะของการคิดถึงตัวเองผ่านเพื่อนบ้านและการพยายามอ้างความเป็นตัวตนในสถานการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองวัฒนธรรม แทนที่จะเป็นการพิจารณาชาติพันธุ์อย่างกระจ่างว่าเป็นกลุ่มใดอย่างแน่นอนตายตัว งานชิ้นนี้ได้ตั้งคำถามว่า ใครคือชนเผ่า ชนกลุ่มน้อย ชนกลุ่มใหญ่ผู้ครอบงำ อะไรคือธรรมชาติของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหล่านี้และความสัมพันธ์เหล่านี้ได้รับผลกระทบโดยกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย สถานการณ์การเมืองภายในชาติ และประเด็นข้อถกเถียงในระดับสากลอย่างไร งานอีกชิ้นของ Kunstadter (1979) เสนอว่า ภาษาไม่ใช่มาตรฐานเดียวที่ใช้วัดหรือบ่งบอกอัตลักษณ์ของความเป็นชาติพันธุ์ ในทางตรงกันข้าม นอกจากภาษาแล้ว รูปแบบทางวัฒนธรรมอื่นๆ ก็ไม่อาจถือว่าการแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของความรู้พื้นบ้าน อาหาร การแต่งกาย เป็นต้น ในแง่นี้ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงเป็นเรื่องของกระบวนการปรับเปลี่ยนและนำเสนอตัวตนทางวัฒนธรรมมากกว่าเป็นเรื่องของการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

งานศึกษาเกี่ยวกับระบบการผลิตของชาวเขา เช่น งานของ McKinnon [1977, 1988] การส่งเสริมให้ชาวเขาปลูกพืชทดแทนฝิ่น เช่น กาแฟ มะเขือเทศ ถั่วแดง กะหล่ำ เป็นการผลักดันให้ชุมชนชาวเขาค่อยๆตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบตลาด ทำให้ระบบการถือครองที่ดินเปลี่ยนแปลง มีการใช้ต้นทุนและแรงงานเพื่อการปลูกพืชพาณิชย์มากขึ้น ขณะที่ราคาผลผลิตไม่มีความแน่นอน จนชุมชนชาวเขากลายเป็นหนี้สิน ส่งผลกระทบให้เกิดความไม่มั่นคงเศรษฐกิจและมีความเสี่ยงจากการผลิตเพิ่มมากขึ้น โดยนัยนี้ งานของ Renard (2531) นับว่ามีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะ Renard ตั้งคำถามเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของชาวละโว้ที่ไม่สามารถกำหนดลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมได้อย่างตายตัว Renard เสนอว่า หากศึกษาชาวละโว้ด้วยการตามหารากทางภาษา การตั้งรกรากถิ่นฐานว่าเป็นใครมาจากไหนอาจทำให้เกิดปัญหา เพราะเป็นการมองแบบโรแมนติคจนเกินไป ในทางตรงกันข้าม ความเป็นชาติพันธุ์ในปัจจุบันมีความซับซ้อนมากขึ้นและยากต่อการที่จะกำหนดลักษณะจำเพาะ (stereotype) ได้อย่างชัดเจน

โดยนัยเดียวกัน งานของ Keyes [1979] นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในแง่ของการศึกษาประเด็นอัตลักษณ์และความเป็นชาติพันธุ์ ซึ่งนำไปสู่การตั้งคำถามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาษา กับการกำหนดความเป็นชาติพันธุ์ คาสส์ศึกษาชาวกะเหรี่ยงบริเวณชายแดนไทย-พม่า และพบว่า อัตลักษณ์ของชาวกะเหรี่ยงไม่ได้เกิดขึ้นบนฐานของชีวภาพหรือเชื้อชาติที่สามารถกำหนดเป็นลักษณะตายตัวได้ ในทางตรงกันข้าม ความเป็นชาติพันธุ์เป็นประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงตัวตนกับคนอื่นๆ และวัฒนธรรมอื่นที่แตกต่างออกไป อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เป็นที่มาของลักษณะทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น กะเหรี่ยงอาจเป็นญาติสนิทกันทั้งๆ ที่ไม่ใช่กะเหรี่ยงแท้ๆ ก็ได้ ในบริบทอันหลากหลายนี้ ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มกะเหรี่ยงและระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ถูกสร้างขึ้นในบริบททางเศรษฐกิจระดับชาติ พัฒนาการทางการเมือง และสถานการณ์ที่เลื่อนไหลไปมาตลอดเวลา คาสส์เสนอว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้รับการนำเสนอผ่านการแสดงออกทางวัฒนธรรมในหลายลักษณะ เช่น นิยายปรัมปรา ความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรม ประวัติศาสตร์พื้นบ้าน คติธรรม ศิลปะ เป็นต้น การแสดงออกทางวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นการนำเสนออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และมีความหมายต่อปัจเจกชน การแสดงออกทางวัฒนธรรมยังทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งสมาชิกของกลุ่มๆ หนึ่งอาจแสดงอัตลักษณ์ที่ต่างกันออกมา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และเงื่อนไขที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะเมื่อต้องแข่งขันกันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่จำเป็นต่อการผลิต ดังนั้น อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงทำหน้าที่เสมือนยุทธวิธีในการปรับตัวสำหรับคนที่ต้องเผชิญกับประสบการณ์ทางสังคมอย่างจำเพาะเจาะจงบางอย่าง เมื่อเงื่อนไขทางสังคมเปลี่ยนไป ในบางครั้ง การขีดโยงตนเองอยู่กับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์บางอย่าง อาจหมายถึงความสามารถในการปรับตัวที่ลดลง ในสถานการณ์เช่นนี้จึงจำเป็นต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ ยิ่งหากอัตลักษณ์ของชนบางกลุ่มไปขัดแย้งกับกลุ่มชาติพันธุ์หลักที่

มีอำนาจ ก็เป็นไปได้ที่จะเกิดการแพร่กระจายและการผสมกลมกลืน ความแตกต่างทางวัฒนธรรมก็อาจค่อยๆหายไปเช่นกัน

ในงานอีกชิ้นหนึ่ง Keyes [1992] ศึกษาความเป็นชาติพันธุ์ไทลื้อและอัตลักษณ์ของชาวไทลื้อ โดยชี้ว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไม่ได้เชื่อมโยงกับลักษณะของภาษาและวัฒนธรรมแบบสากล คายส์เข้าไปศึกษาชาวไทลื้อในแถบจีน ลาวและไทย และพบว่าชาวไทลื้อในแต่ละชนชาติ มีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ซ้อนเหลื่อมกันอยู่ การสรุปว่าชาวไทลื้อเป็นใครคงสรุปได้ยากยิ่ง เพราะความเป็นชาติพันธุ์นั้นเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนกันได้ และเป็นเรื่องของการตีความ ความเข้าใจเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของชาวไทลื้อจึงขึ้นอยู่กับบริบท เงื่อนไข และสถานการณ์ ความเป็นชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่คัดแปลงได้ เป็นเรื่องราวของการต่อรองและการต่อสู้ช่วงชิงความหมาย

งานวิจัยของ Lehman [1979] ศึกษากะเหรี่ยงกะยาบริเวณชายแดนจังหวัดแม่ฮ่องสอน เลขแมนพบว่า ชาวกะเหรี่ยงกะยาซึ่งมีวิถีชีวิตผูกพันกับชาวไตได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการทำไร่เลื่อนลอยไปสู่การทำนาค้า ชนกลุ่มนี้อพยพลงจากคอคอด เปลี่ยนศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีของตน ด้วยเหตุผลที่ว่า ประชากรลดน้อยลงไม่สามารถทำการผลิตด้วยระบบการทำไร่บนภูเขาได้อีกต่อไป งานศึกษาของ Rajah (1990) กล่าวถึงเขตแดนและพรมแดนทางวัฒนธรรมที่ยังมีข้อถกเถียงและไม่มีความแน่นอนตายตัวระหว่างชาวกะเหรี่ยงที่ข้ามแดนไปมาระหว่างพม่ากับไทย ความเป็นชาติพันธุ์และความเป็นชาติของกะเหรี่ยงจึงเป็นชุมชนในจินตนาการซึ่งถูกสร้างขึ้นและปรับเปลี่ยนไปมาอย่างต่อเนื่อง ในทำนองเดียวกัน งานของ Hayami (1992) พบว่า เมื่อชุมชนเผชิญหน้ากับเงื่อนไขทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ก็อาจทำให้ประเพณี ความเชื่อและการจัดระเบียบในชุมชนไม่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมได้อีกต่อไป ในกรณีเช่นนี้ ประเพณีและพิธีกรรมเดิมที่เคยวางอยู่บนอุดมการณ์ของความเท่าเทียม อาจเริ่มเปลี่ยนไปเป็นการวัดความสัมพันธ์ทางสังคมจากฐานะทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับชุมชนภายนอก ฮายามิศึกษาการปรับตัวของชาวกะเหรี่ยงในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยและพบว่าชาวกะเหรี่ยงหลายกลุ่มเริ่มปรับเปลี่ยนประเพณีความเชื่อของตนโดยหันไปสร้างความสัมพันธ์กับอำนาจใหม่ อย่างเช่น ศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์เพื่อเป็นพื้นฐานในการปรับตัวของตน

การศึกษาวัฒนธรรมภายใต้อิทธิพลของแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองบางแนว ยังคงให้ความสำคัญกับการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านในกระแสโลกาภิวัตน์ ดังเช่น การศึกษาการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวปกาเกอะญอ การจำแนกแยกแยะป่า และอำนาจของผีในการควบคุมจัดการทรัพยากรของชาวปกาเกอะญอที่ถือเป็นภูมิปัญญาสำคัญในการทำให้ชาวปกาเกอะญอได้ชื่อว่า เป็นผู้พิทักษ์รักษาป่า (เสนห์และยศ 2534, ปิ่นแก้ว 2539, กรรณิการ์ 2542) ความรู้เรื่องระบบนิเวศน์ของชาวปกาเกอะญอ ระบบความเชื่อพิธีกรรม ซึ่งเป็นวิถีคิดและภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์และรักษาป่าเพื่อความยั่งยืน (ปิ่นแก้ว 2539, ชูพินิจ 2539) งานบางชิ้นถ่ายทอดผ่านการเขียนของคนปกาเกอะญอเอง (ปือพอ 2541, ประเสริฐ 2539) การนำเสนอภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านดนตรีของชาวปกาเกอะญอ

เช่น งานของ Renard (1991) รวมถึงการวิเคราะห์ปัญหาของชาวปากะญอในเรื่องความรู้พื้นบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่า (Prasert 1996) ภายใต้บริบทการพัฒนาของรัฐ และการที่กฎหมายเข้ามาแทนที่กฎเกณฑ์ประเพณี การเปลี่ยนแปลงจากประเพณีดั้งเดิมไปสู่การรับอิทธิพลใหม่ๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความรู้พื้นบ้านของชาวปากะญอ

งานศึกษาเหล่านี้ทำให้เราพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่เคยรักษาป่าเอาไว้ได้โดยอาศัยพื้นฐานของความเชื่อและประเพณีนั้น เมื่อมีการขยายตัวของรัฐและการใช้กฎหมายเข้ามาแทรกแซงปฏิบัติการของชาวบ้าน ทำให้ความเชื่อและประเพณีบางอย่างจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การศึกษาชุมชนปากะญอของฐิติทธิ์ (2538) พบว่าการเปลี่ยนแปลงของชาวปากะญอนั้นค่อนข้างช้าเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เนื่องจากยังมีระบบความเชื่อและพิธีกรรมในการรักษาระบบนิเวศของป่าเอาไว้ อย่างไรก็ตาม ภายใต้อิทธิพลของการขยายตัวของรัฐกับตลาด ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรป่าของชาวปากะญอเริ่มมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนเพิ่มมากขึ้น งานศึกษาของกรัณมล (2542) นำเสนอภาพความขัดแย้งและการปรับเปลี่ยนภายในชุมชนปากะญอที่บ้านแม่หาร จังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมถึงอิทธิพลของระบบตลาดแบบทุนนิยม ในทำนองเดียวกัน ขวัญชีวัน (2539) นำเสนอภาพการเปลี่ยนแปลงภายในหมู่บ้าน ขณะที่งานศึกษาของเจษฎา (2542) นำเสนอภาพของชุมชนที่จำต้องปรับตัวต่อแรงปะทะดังกล่าว โดยพบว่าในบริบทที่ชุมชนถูกผนวกเข้าสู่อำนาจรัฐและ ตลาด ทำให้เกิดความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรและการควบคุมพื้นที่ ในสถานการณ์เช่นนี้ ชาวปากะญอปรับตัวในแง่ของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยจากเดิมระบบการเกษตรของชาวปากะญอนั้นทำไร่หมุนเวียนที่ยั่งยืนและมั่นคงต่อการยังชีพ แต่ในปัจจุบันชาวปากะญอเริ่มทำไร่หมุนเวียนแบบทางเลือก คือ เป็นการทำไร่ผสมผสานและการเกษตรแบบถาวรภายใต้ระบบการผลิตพืชเชิงพาณิชย์วนเกษตรและสวนผลไม้

นอกจากนี้ งานของฐิติทธิ์และคณะ (2544) นำเสนอการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในแง่ของการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและการปรับตัวตอบรับกระแสโลกาภิวัตน์ และกระแสการพัฒนาที่เข้าสู่หมู่บ้านทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยีและสังคมวัฒนธรรม โดยงานศึกษาดังกล่าว ทำการศึกษาชุมชนกะเหรี่ยงในเขตลุ่มน้ำแม่ว่าง และนำเสนอว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน่าจะเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของทางเลือกการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเน้นการสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชนไปพร้อมๆ กับการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม

การศึกษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ม้งของ Tapp (1986) นับเป็นงานที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง งานชิ้นนี้นำเสนอข้อถกเถียงในการมองปัญหาชาวเขาว่าเป็นมายาคติที่เกิดขึ้นจากการขาดความเข้าใจของรัฐใน 3 กรณีคือ การปลูกฝิ่น ภัยต่อความมั่นคงของชาติและการทำลายป่า นอกจากนั้นในงานเขียนอีกชิ้นหนึ่ง Tapp [1990] ได้แสดงให้เห็นว่าชาวม้งนั้นมิได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่ถูกโครงการพัฒนาของรัฐพยายามผนึกหลอมรวมชาวม้งและชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ให้เข้าเป็น

ส่วนหนึ่งของรัฐชาติ ขณะเดียวกันรัฐชาติก็พยายามผนวกรวมตัวเองกับกระแสเศรษฐกิจโลก สถานการณ์เช่นนี้ได้สร้างผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชุมชนม้งและชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ท่ามกลางกระแสของการพัฒนา การปลูกพืชพาณิชย์ และอุตสาหกรรมท่องเที่ยวที่แพร่กระจายเข้าสู่สังคมเหล่านี้อย่างรวดเร็ว ในทำนองเดียวกัน งานศึกษาของ Michuau (1996) พบว่าการค้าและการท่องเที่ยวทำให้สังคมของชาวม้งเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ปัญหาครอบครัวและความขัดแย้งภายในชุมชนมีมากขึ้น

งานวิจัยของ Lee (1986) นักวิชาการชาวม้งที่ทำการศึกษาความล้มเหลวของโครงการพัฒนาที่มีเป้าหมายให้ชาวม้งปลูกพืชอื่นทดแทนฝิ่น โดยเสนอข้อมูลในเชิงเปรียบเทียบระหว่างรายได้ในการที่รัฐส่งเสริมให้ปลูกพืชทดแทนฝิ่นกับช่วงภาวะที่มีรายได้จากการปลูกฝิ่นที่หมู่บ้านขุนวัง จ.เชียงใหม่ งานวิจัยชิ้นนี้พบว่า รัฐและองค์กรต่างประเทศสามารถลดพื้นที่การปลูกฝิ่นในหมู่บ้านดังกล่าวได้จริง แต่ชาวนบ้านกลับประสบกับความยากลำบากในการดำรงชีวิตมากขึ้นเมื่อรายได้จากการปลูกพืชทดแทนฝิ่นน้อยกว่ารายได้จากฝิ่น และที่เลวร้ายไปกว่านั้น คือ การไม่มีตลาดรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรตามที่รัฐบาลสัญญาไว้ ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับงานของ Chupinit (1991) ที่ศึกษาผลกระทบของโครงการพัฒนาของรัฐกับชุมชนม้ง งานชิ้นนี้พบว่า แต่เดิมนั้นชาวม้งมักจะปลูกฝิ่นเป็นพืชเศรษฐกิจ แต่ไม่ได้ปลูกเพื่อการพาณิชย์โดยตรง ฝิ่นเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขายเพื่อให้ได้มาซึ่งอาหารและของใช้จำเป็น แต่การส่งเสริมพืชเงินสดหรือพืชพาณิชย์ตามนโยบายรัฐบาลโดยไม่เข้าใจพื้นฐานวิถีชีวิตของชาวม้งให้รอบด้านนั้น ถือว่าไม่ได้เป็นการแก้ไขปัญหาของชาวเขา แต่กลับเป็นการส่งเสริมการขายตัวของระบบทุนนิยมขึ้นไปบนภูเขา มากกว่า งานวิจัยเรื่อง "จากขอดคอดสู่สลัม" (2540) เป็นงานศึกษากลุ่มชาติพันธุ์เมี่ยน ลีซอ และม้ง ที่อพยพลงมาจากขอดคอดเข้าสู่เมืองและใช้ความพยายามในการปรับตัวภายใต้เงื่อนไขและสภาพแวดล้อมที่ไม่คุ้นเคย อันเป็นผลพวงจากการพัฒนาที่ผิดทิศทาง ปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างการกำหนดแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจไปสู่สังคมความทันสมัยที่ให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การเติบโตของเมือง ธุรกิจและความสะดวกสบายของชีวิตแบบฉาบฉวยของสังคมทันสมัย ความล้มเหลวของการทำการเกษตรบนขอดคอดทั้งแบบดั้งเดิมและสมัยใหม่ที่นโยบายรัฐให้การสนับสนุน ได้ทำให้ชุมชนบนขอดคอดล่มสลายแตกกระจาย เกิดการเคลื่อนย้ายเผชิญหน้าและปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตในเมืองและสถานการณ์ใหม่ๆ ที่ชนกลุ่มน้อยไม่คุ้นเคย

นอกจากนี้ มีงานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่กลายเป็นหนึ่งในรายได้หลักของประเทศ งานศึกษาส่วนใหญ่เน้นศึกษาผลกระทบจากการท่องเที่ยวประเภทเดินป่าและทัวร์ป่ากับกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือ [Harron 1991, Dearden 1993, สุรีย์ 2539] โดยวิพากษ์วิจารณ์ผลกระทบจากการท่องเที่ยวทัวร์ป่าที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงและความเสื่อมทรามของวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น และชี้ให้เห็นว่า ทัวร์ป่าและการท่องเที่ยวเดินป่านั้นแม้ว่าจะทำให้เกิดรายได้ทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน แต่รายได้เหล่านี้มักจะกระจุกตัวอยู่กับกลุ่มผู้มีอำนาจในชุมชน

ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ภายในชุมชน รวมไปถึงผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การใช้พื้นที่จากป่าและการใช้น้ำมากขึ้น เกิดปัญหาสังคม ยาเสพติด โสเภณี ชุมชนมีค่านิยมในการบริโภคสินค้าเพิ่มขึ้น ขาดการพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจและสังคม มีการละเมิดบรรทัดฐานของชุมชน เอาพิธีกรรมไปปรับใช้ทุนนิยม (ชยันต์ 2530, สุวิทย์ 2536) เป็นต้น ในทำนองเดียวกัน จีรพร (2544) ศึกษาการท่องเที่ยวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวเขาในชุมชนกะเหรี่ยงเมี่ยนและลาหู่บนเส้นทางท่องเที่ยวลุ่มน้ำกก พบว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมอย่างมาก นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษาเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในฐานะที่เป็นทางเลือกในระบบเศรษฐกิจและเป็นแรงจูงใจให้ชุมชนทำการรักษาทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ ดังเช่นงานของยศและคณะ (2543), ชูสิทธิ์และคณะ (2544) เป็นต้น

ในประเด็นภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น มีงานศึกษาบางชิ้นที่ให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาพื้นบ้าน ความหลากหลายทางวัฒนธรรมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ยศ 2542) ความรู้พื้นบ้านในการรักษาพยาบาล (ยศ เพิ่งอ้าง, ยิ่งยง 2537) ความรู้พื้นบ้านในแง่ภูมิทางการเกษตร เช่น ระบบนิเวศเกษตร การรักษาระบบน้ำ ดิน และป่า (พรชัย 2544) เป็นต้น นอกจากนั้น ยังมีการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กับประเด็นทางด้านกฎหมายในแง่ต่าง ๆ เช่น ปัญหาการพิจารณาสัญชาติไทย (พันธุ์ทิพย์ 2541) ปัญหาแรงงานข้ามชาติ (กฤตยา 2540) ปัญหาการประกอบอาชีพของชาวเขาโดยพิจารณาในแง่ของกฎหมาย (พิศวาส 2541) และระบบการศึกษาของชาวเขาเพ็ญศิริ (2541) เสนอว่า ระบบการศึกษานานาชาติถูกกำกับด้วยนโยบายความมั่นคงของรัฐ เน้นการศึกษาแบบทางการ เน้นการศึกษาสมัยใหม่ ที่เป็นประโยชน์ต่อรัฐมากกว่าชาวเขา ระบบการศึกษาดังกล่าวจึงส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน กระบวนการเรียนรู้ดั้งเดิมเริ่มเสื่อมทรมลง เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและค่านิยมทางสังคมอย่างรวดเร็ว รายงานวิจัยเหล่านี้นำเสนอประเด็นข้อบกพร่องทางด้านกฎหมายและปัญหาทางเทคนิค เช่น การสำรวจ จัดทำทะเบียนกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งก่อให้เกิดการทุจริตในท้องถิ่น เป็นต้น นอกจากนี้ยังเสนอให้พิจารณานโยบายการพัฒนาชาวเขาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเคารพสิทธิความเป็นมนุษย์ ในกระแสที่ประเด็นสิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องระดับสากล

การศึกษาระยะที่สาม: เสี่ยงจากคนชายขอบกับการเปิดพื้นที่ทางสังคม

งานวิจัยทางมานุษยวิทยาอีกแนวหนึ่ง ที่ให้ความสำคัญกับผลกระทบของระบบทุนนิยมโลกต่อชุมชนท้องถิ่น คือ การศึกษาคนชายขอบหรือกลุ่มคนที่ด้อยอำนาจ ไร้สิทธิ ไร้เสียงและถูกเบียดขับออกจากพื้นที่ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม (ชูศักดิ์ 2541: 2-25) การศึกษาทางมานุษยวิทยาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการเบียดขับคนด้อยอำนาจให้ตกอยู่ในภาวะชายขอบเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับกระบวนการสร้างรัฐชาติและการขยายตัวของอำนาจรัฐในการควบคุม

พื้นที่และผู้คน งานวิจัยของแอนนา ชิง (Tsing 1993) นำเสนอการศึกษาชาวเมอราทส์ทางตอนใต้ของเกาะกะลิมันตัน ซึ่งเป็นพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ และปรากฏช่องว่างระหว่างนโยบายกับการบังคับใช้หรือการปฏิบัติ ในบริบทที่นโยบายของรัฐถูกตีความหมายใหม่โดยคนท้องถิ่นเอง ซึ่งทำการวิเคราะห์การต่อรองของชาวเมอราทส์ที่พยายามตอบโต้ต่อความเป็นชายขอบที่พลัฏษานอกหยิบยื่นให้กับพวกเขา ด้วยการนิยามความเป็นชายขอบของตนเองและกลุ่มคนรอบข้าง ผ่านเรื่องเล่า เหตุการณ์และบทเพลง ด้วยบทเหล่านี้กลายมาเป็น “พื้นที่ของการช่วงชิงผ่านปฏิบัติการทางภาษา” และการศึกษาด้วยบทหรือพื้นที่เหล่านี้ทำให้เราเริ่มมองเห็นว่า สถานะความเป็นคนชายขอบมิได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง หากแต่เลื่อนไหลและก่อรูปขึ้นจากการขยายตัวของอำนาจรัฐ การก่อร่างสร้างตัวของอัตลักษณ์ชาติ อัตลักษณ์ภูมิภาคและความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ

การขยายตัวของอำนาจรัฐอินโดนีเซีย เพื่อควบคุมทรัพยากรและความมั่นคงทางการทหาร ทำให้รัฐเริ่มขยายอำนาจเข้าไปในพื้นที่ห่างไกล และทำให้การเคลื่อนย้ายกลุ่มชนต่างๆ เริ่มเป็นไปได้ยากขึ้น ระบบการทำให้แบบย่ำที่ของชาวเมอราทส์ กลายเป็นสัญลักษณ์ของความไร้ระเบียบ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา รัฐจึงใช้นโยบายเคลื่อนย้ายประชากรเหล่านี้ไปยังชุมชนใหม่ที่รัฐสามารถมองเห็น ชี้นำและควบคุมได้ทั้งทางด้านการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและศาสนา ความเป็นชายขอบของชาวเมอราทส์จึงก่อรูปขึ้นภายใต้อัตลักษณ์ของรัฐชาติอินโดนีเซียที่โยงใยคนกลุ่มต่างๆ เข้ากับความเป็นศูนย์กลางของเกาะชวา ซึ่งสถาปนาความชอบธรรมในการครอบงำทางวัฒนธรรมเหนือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ นอกจากนั้น ชาวเมอราทส์ยังต้องเผชิญกับการครอบงำจากกลุ่มมุสลิมบันจารซึ่งอ้างตนเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมภูมิภาค และแสดงอัตลักษณ์ของตนผ่านการนับถือศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด ชาวเมอราทส์ถูกมองว่าเป็นพวกนอกกริด ป่าเถื่อน ไม่มีศาสนา อย่างไรก็ตาม ชาวเมอราทส์ก็มีได้ยอมจำนนต่อความเป็นคนชายขอบที่ชาวบันจารหยิบยื่นให้ หากแต่พยายามต่อสู้ต่อรองโดยอ้างความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ระหว่างตนเองกับอาณาจักรโบราณอันเป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมอินโดนีเซีย ชาวเมอราทส์ยังให้การสนับสนุนความเป็นรัฐชาติของอินโดนีเซีย เพื่ออ้างการปกป้องความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และความหลากหลายทางศาสนา ซึ่งยังแสดงให้เห็นว่า ความเป็นชายขอบของชาวเมอราทส์มิได้เกิดจากปฏิสัมพันธ์กับพลัฏษานอกเท่านั้น หากแต่ภายในชุมชนเมอราทส์เองก็มีการกีดกันคนบางกลุ่มออกจากศูนย์กลางอำนาจของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงที่ถูกกีดกันจากความเป็นผู้นำชุมชน ในสังคมเมอราทส์ ความเป็นผู้นำเชื่อมโยงกับบุคลลภายนอก ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ พ่อค้าชาวบันจาร ซึ่งเกิดจากการเดินทางออกไปนอกชุมชน และผู้หญิงมักถูกกีดกันไม่ให้เดินทาง แม้กระนั้นก็ดี สตรีชาวเมอราทส์ก็มีได้ยอมจำนนต่อสภาวะการดังกล่าว หากแต่ได้พยายามสร้างภาวะความเป็นผู้นำของตนเองขึ้นในรูปแบบต่างๆ เช่น การแสดงความเข้มแข็งและเข้าร่วมกิจกรรมเช่นเดียวกับผู้ชาย หรือการแสดงความเป็นผู้ผ่านารเข้าทรง เป็นต้น ปฏิบัติการของสตรีชาวเมอราทส์ได้ช่วยชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างเพศสภาพ ความเป็นชาติพันธุ์ และภาวะชายขอบ ในขณะที่ผู้นำชายมัก

อ้างความเป็นตัวแทนของรัฐ และไม่เคยตั้งคำถามกับนโยบายของรัฐ แต่ผู้หญิงกลับแสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐด้วยการล้อเลียน บิดเบือน และตั้งคำถามต่อนโยบายรัฐผ่านพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของนักมานุษยวิทยาไทยหลายชิ้นด้วยกัน ดังเช่น งานของ ปิ่นแก้ว (2541) ทวิช (2541) และ โกมาตร (1998) ได้เริ่มชี้ให้เห็นถึงกระบวนการกลายเป็นชายขอบของคนกลุ่มต่างๆในสังคมไทย งานของปิ่นแก้ว (2541) ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่กลุ่มชนบนที่สูง ถูกเบียดขับให้ตกอยู่ในภาวะชายขอบของสังคมโดยผู้นำไทยได้สถาปนารัฐชาติ บนแนวคิดเรื่องดินแดนและสถานะพลเมืองควบคู่ไปกับการสร้างความเป็นไทย และมองกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงว่าเป็นคนป่าเถื่อน โง่ และสกปรก ชนเหล่านี้จึงถูกขนานนามว่าเป็น “ชาวเขา” หรือถูกเบียดขับให้กลายเป็นคนอื่นที่มีไร้ไทย โดยรัฐไทยได้สร้างมายาคติเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงขึ้นมาอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน คือ มายาคติเรื่องความมั่นคงของชาติ มายาคติเรื่องยาเสพติดและมายาคติเรื่องสภาพแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ความชอบธรรมในการที่รัฐจะขยายตัวเข้ามาเพื่อ “ดูแล” พื้นที่สูงอย่างใกล้ชิด สร้าง นโยบายและโครงการพัฒนาเพื่อปราบฝิ่น ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ และควบคุมให้ชนบนที่สูงทำการเกษตรแบบถาวร ภายใต้ข้ออ้างเรื่องความมั่นคงของชาติและความยั่งยืนของระบบนิเวศเป็นสำคัญ

งานวิจัยเรื่อง “เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ” ของทวิช (2541) นำเสนอภาพของการต่อสู้ดิ้นรนและการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนลีซอ ท่ามกลางสถานะความเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของรัฐซึ่งนำไปสู่การสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากร ความเป็นอัมพาตเชิงโครงสร้างและการถ่วงละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ชาวลีซอพยายามต่อสู้ดิ้นรนด้วยการใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาของชาวลีซอที่อยู่ในภาวะใกล้ล่มสลายให้กลับคืนสู่ระเบียบใหม่ และใช้พิธีกรรมในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และบทบาททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างชายกับหญิง ระหว่างคนลีซอภายในชุมชนด้วยกันเองและระหว่างชุมชนลีซอกับรัฐ ในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนลีซอกับรัฐไทย ชาวลีซอได้นำปรับรูปแบบบางส่วนของวัฒนธรรมไทย ผสมผสานเข้ากับบริบทของวัฒนธรรมลีซอ เช่น การตั้งหิ้งพระพุทธรูปคู่กับหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการยอมรับการเข้ามาของอำนาจรัฐและการขยายตัวของระบบทุนนิยมว่าเป็นสิ่งที่ชาวลีซอไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ในขณะเดียวกันชาวลีซอก็มิได้ยอมรับอำนาจรัฐและทุนในลักษณะยอมจำนน การรับพระพุทธรูปเป็นการขยับขยายพื้นที่ทางวัฒนธรรมโดยแสดงการยอมรับอำนาจจากภายนอก แต่ในขณะเดียวกัน ก็จัดวางให้อยู่ในตำแหน่งที่ด้อยกว่าผีของชาวลีซอ

การที่ชาวลีซอถูกกดดันให้ละเลิกจากการทำไร่แบบยั้งที่ และต้องอพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวลีซอตีความหมายเกี่ยวกับอาการเจ็บป่วยว่าเกิดจากภาวะต้องมลทินและการสูญเสียสถานภาพ เนื่องจากผีบรรพบุรุษอยู่ในภาวะเสื่อมเสียเกียรติและศักดิ์ศรี ไม่

สามารถให้ความคุ้มครองลูกหลานได้ ชาวลิซอใช้พิธีศาลาหลู่ หรือการสร้างศาลาในหมู่บ้านเป็นเครื่องหมายของการตบถ้างมลทินที่เกิดจากการแปลกแยกจากชุมชน พิธีดังกล่าวยังเป็นเวทีสำหรับการขอขมาต่อผีบรรพบุรุษเพื่อให้กลับมาปกป้องลูกหลาน ศาลาจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพวกพ้อง การผลิตซ้ำความสัมพันธ์กับชุมชนเพื่อรักษาความเป็นลิซอเอาไว้ ในขณะเดียวกัน การออกไปทำงานนอกหมู่บ้านยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์หญิงชายอย่างรุนแรง เนื่องจากผู้หญิงสามารถปรับตัวเข้ากับการค้าขายและธุรกิจท่องเที่ยว จึงเริ่มกลายมาเป็นผู้หาขายได้หลักของครอบครัว ในขณะที่ เพศชายซึ่งเคยเป็นหัวหน้าครอบครัวกลับตกอยู่ในสถานการณ์ของการสูญเสียศักดิ์ศรี ความแปลกแยกจากบทบาทและความคาดหวังของสังคม ในสถานการณ์ดังกล่าว ชาวลิซอมักนิยมประกอบพิธีจื่อเพียซึ่งเดิมเป็นพิธีสะเดาะเคราะห์ให้คู่ครองที่มีชะตาขัดกัน ถูกนำมาปรับใช้เพื่อยินยอมความสัมพันธ์และสถานภาพที่อ่อนแอของผู้ชายให้เข้มแข็งขึ้น

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของโกมาตร (2541) ซึ่งศึกษาความเป็นชายขอบของชาวกูยในจังหวัดสุรินทร์ ได้แสดงให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของประชาคมสมัยใหม่ไม่เพียงเป็นการสร้างศูนย์กลางทางการเมืองในรูปแบบใหม่ขึ้นเท่านั้น แต่ยังทำให้องค์กรทางสังคมของชาวกูยแตกสลายลงอีกด้วย องค์กรทางสังคมของชาวกูยเชื่อมโยงผ่านประเพณีการคล้องช้างในฐานะเป็นศูนย์กลางของระเบียบทางการเมืองของชาวกูย ซึ่งมีการจัดลำดับชั้นอย่างชัดเจน หากแต่บทบาทฐานะ ตำแหน่งแห่งที่เกียรติและศักดิ์ศรีของชาวกูยถูกแทนที่ด้วยการเมืองสมัยใหม่ซึ่งเป็นเวทีของข้าราชการและนายทุนท้องถิ่นเชื้อสายจีน ในขณะที่ชาวกูยถูกกีดกันออกจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง เมื่อจังหวัดสุรินทร์เริ่มถูกผนวกรวมเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเข้มข้น ผ่านการท่องเที่ยวและถูกสร้างจุดขายในฐานะเป็นเมืองช้าง ชาวกูยได้เข้ามีส่วนร่วมในประเพณีคล้องช้างเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ในฐานะเป็นคนเลี้ยงช้างและฝึกช้าง แต่กิจกรรมดังกล่าวไม่ได้ทำให้ชาวกูยมีบทบาทฐานะเป็นผู้กระทำ เพราะเกียรติภูมิจากกิจกรรมดังกล่าวตกอยู่กับข้าราชการและนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งนำเสนอตนเองในนามของชาวกูยและแสดงตนราวกับเป็นผู้เชี่ยวชาญเสียเอง ชาวกูยถูกกีดกันออกจากเวทีดังกล่าวให้กลายเป็นคนไร้เสียง และยังถูกจัดว่าเป็นพวกเหินแก่ตัว ไม่ซื่อสัตย์ ต้องอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของข้าราชการและผู้นำท้องถิ่น

งานวิจัยทางมานุษยวิทยาดังกล่าวข้างต้น ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเป็นชายขอบของกลุ่มชนต่าง ๆ นั้นเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับกระบวนการสร้างรัฐชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจเข้าควบคุมเหนือดินแดนและประชากร อย่างไรก็ตามกลุ่มคนชายขอบก็ไม่ได้ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐในการกำหนดนิยามสถานะการณของตน หากแต่ได้ปรับตัว ตีความ และตอบโต้ต่อสถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญหน้าในรูปแบบต่างๆ เพื่อยืนยันถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของตนท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลง

ความพยายามในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อสู้เพื่อยืนยันศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของชนชายขอบในรูปแบบต่างๆ ทำให้งานของนักมานุษยวิทยาค่อยๆ เริ่มถอยห่างออกจากแนวคิด

เรื่อง “วัฒนธรรม” ตามแนวทางการศึกษาของมานุษยวิทยาอเมริกันในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่จากการมองวัฒนธรรมในแง่วิถีชีวิต ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในลักษณะที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและแตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่นๆ วัฒนธรรมของชน กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ไปสู่แนวคิดที่มองวัฒนธรรมเชิงพื้นที่ที่ให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทของทุนนิยมช่วงหลังซึ่งมีการอพยพโยกย้ายแรงงานข้ามชาติและการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างรวดเร็ว ในบริบทเช่นนี้ วัฒนธรรมจึงมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะไร้พรมแดน พื้นที่ ผู้คนและวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่สร้างทางสังคมและประวัติศาสตร์ซึ่งจะต้องได้รับการศึกษาวิจัยและอธิบายในรูปแบบใหม่ๆ ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อต้านรวมทั้งแนวคิดที่เน้นบทบาทของผู้อ่อนแอในฐานะเป็นผู้กระทำทางสังคม (Bourdieu 1977, de Certeau 1984, Hall 1986) มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้นักมานุษยวิทยาหันมาให้ความสนใจกับรูปแบบของการต่อต้านการครอบงำ การเปิดโปงมิติที่ซ่อนเร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อันนำไปสู่การมองวัฒนธรรมว่าเป็น “พื้นที่ของการต่อสู้” (contested terrain) เพื่อแย่งชิงอำนาจและควมมีตัวตนของคนกลุ่มต่างๆ

ความสนใจในประเด็นเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม ประชากร สันค้ำ ข้อมูลข่าวสารและความคิดข้ามพรมแดนรัฐชาติ ได้สั่นคลอนวิธีคิดแบบทวินิยม การแบ่งแยกระหว่าง “เรา” กับ “คนอื่น” ที่นี้ กับที่นั่น ตะวันตกกับตะวันออก โลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม ซึ่งแต่เดิมเคยมีมุมมองว่า เราคือโลกที่หนึ่ง (ที่นี่, ตะวันตก) เรามีวัฒนธรรมที่แตกต่างอย่างมีนัยของความเหนือกว่าคนอื่นในโลกที่สาม หากแต่การเคลื่อนย้ายของประชากรที่เกิดขึ้นในยุคหลังอาณานิคม ไปยังประเทศมหาอำนาจตะวันตก ได้ทำให้เส้นแบ่งระหว่างโลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม ที่นี้กับที่อื่น ศูนย์กลางกับชายขอบ เริ่มเลอะเลือน การอ้างความเหนือกว่าของเราเหนือคนอื่น โดยการโคດเคี้ยวและกักขังคนในโลกที่สามให้อยู่ในวัฒนธรรมเดิมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เริ่มเป็นประเด็นที่ไม่สมเหตุสมผล เพราะแม้ในประเทศโลกที่หนึ่งก็เต็มไปด้วยผู้อพยพจากโลกที่สาม

งานวิจัยทางมานุษยวิทยามากมายหลายชิ้น เช่น งานของ Gupta and Ferguson (1997) ได้ตั้งคำถามอย่างแหลมคมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับพื้นที่ โดยเฉพาะแนวคิดเดิมที่มองวัฒนธรรมในลักษณะติดตรึงกับพื้นที่หรือดินแดน และนำเสนอแนวคิดใหม่เกี่ยวกับความไม่ต่อเนื่องของดินแดนกับวัฒนธรรม จากการศึกษาชีวิตของผู้อพยพข้ามพรมแดนรัฐชาติ คุปตะและเฟอร์กูสัน เสนอว่า คนที่เคลื่อนย้ายเหล่านี้มี “วิธีคิด” เรื่องดินแดนแบบใหม่ โดยไม่ได้ยึดติดกับพรมแดนของรัฐชาติ เช่นเดียวกับชุมชนในจินตนาการของเบน แอนเดอร์สัน หากแต่ผู้อพยพกลับใช้ความทรงจำจากดินแดนมาสร้างโลกทางจินตนาการใหม่ในพื้นที่แห่งใหม่ โดยดินแดนเดิมหรือบ้านเกิดยังคงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการสร้างบ้านใหม่ของคนเหล่านี้ การสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้อพยพจึงมีลักษณะเป็น “ลูกผสม” (hybridity) ระหว่างบ้านเกิดกับดินแดนแห่งใหม่ โดยไม่ได้จำกัดหรือผูกติดกับวัฒนธรรมที่เป็นต้นกำเนิดเพียงอย่างเดียว การศึกษาผู้อพยพชาวญี่ปุ่นและ

ชาวปัญญาบในรัฐแคลิฟอร์เนีย ของ Leonard (1997) พบว่า ผู้อพยพทั้งสองกลุ่มได้นำเสนอภาพของบ้านใหม่ที่เหมือนกับบ้านเกิดของตน ทั้งในด้านของสภาพทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเกษตร นั่นคือผู้อพยพที่ไร้ราก ไร้ความเชื่อมโยงกับดินแดนใหม่พยายามค้นหาพื้นที่ของตนเอง โดยการสร้างความผูกพันกับพื้นที่ใหม่ และสร้างรากเหง้าของตนเองผ่านจินตนาการของบ้านเกิดที่ตนจากมา การจินตนาการที่อยู่ใหม่ที่มีความเหมือนกับบ้านเกิด ก่อให้เกิดความคุ้นเคยต่อดินแดนใหม่ จินตนาการดังกล่าวช่วยสร้างอัตลักษณ์ร่วมและความผูกพันกับดินแดนใหม่

แม้ว่าชุมชนเดิมที่ผู้อพยพจากมา จะมีความสำคัญในการสร้างความเป็นชุมชนใหม่สำหรับผู้อพยพชาวปัญญาบและญี่ปุ่น แต่ก็มิได้หมายความว่ากระบวนการสร้างความเป็นชุมชนใหม่นั้นจะวางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมโยงกับพื้นที่เดิมเสมอไป การศึกษาคนพลัดถิ่นจากโครงการพัฒนาของรัฐบาลสวีเดนของ Sorensen (1997) พบว่าการอพยพผู้คนไปตั้งถิ่นฐานใหม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของประชากรในพื้นที่ ไม่เพียงแต่คนพลัดถิ่นเท่านั้นที่มีประสบการณ์ของการสูญเสีย แต่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ซึ่งคนพลัดถิ่นไปตั้งถิ่นฐานใหม่ก็มีประสบการณ์ของการสูญเสียเช่นเดียวกัน ความแตกต่างของประสบการณ์การสูญเสียของทั้งสองกลุ่มได้รับการแสดงออกผ่านเรื่องเล่าของทั้งสองกลุ่ม ซึ่งให้ความหมายต่อดินแดนหรือพื้นที่เดียวกันในลักษณะที่แตกต่างกัน เรื่องเล่าของชาวบ้านดั้งเดิมมักพูดถึงความเชื่อมโยงระหว่างตนเองกับพื้นที่ในฐานะพื้นที่ทำการผลิต พื้นที่ประกอบพิธีกรรม พื้นที่สำหรับชาวบ้านดั้งเดิมจึงเป็นพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยความหมายของอดีตที่ถูกนำเสนอและตีความอย่างเลือกสรร และสัมพันธ์กับการนิยามอัตลักษณ์ของตนเอง ในขณะที่เรื่องเล่าของผู้มาใหม่กลับไม่ใช้การนำเอาอดีตมาตีความใหม่ แต่มักเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับปัจจุบันและความคาดหวังที่มีต่ออนาคต งานวิจัยของเลนาร์ด และซอเรนเซ่น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างการสร้างความเป็นท้องถิ่น ชุมชน กับอัตลักษณ์ของผู้คน เรื่องเล่าของคนพลัดถิ่นแสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์ไม่ได้มีลักษณะจำเพาะตายตัวแต่มีการต่อรอง เปลี่ยนแปลงและสร้างใหม่ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคม ยิ่งไปกว่านั้น มนุษย์ไม่ได้ถูกนิยามโดยพื้นที่ทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังมีการปรับตัวเคลื่อนไหวในการสร้างพื้นที่และการควบคุมเหนือการนิยามอัตลักษณ์ที่ตนเองและคนอื่นสร้างขึ้น

การศึกษาการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีนโพ้นทะเลไปยังส่วนต่างๆของโลก โอวอ ออง (Ong 1999) ได้ชี้ให้เห็นว่าความเป็นคนพลัดถิ่นเกิดขึ้นในบริบททางสังคมและภูมิศาสตร์ของความด้อยพัฒนา ความเป็นคนพลัดถิ่นและการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติชาวจีน แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเป็นคนพลัดถิ่นเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์โลกาภิวัตน์ เพราะความเป็นคนพลัดถิ่นเชื่อมโยงกับการผลิตและการดำรงอยู่ของทุนนิยมข้ามชาติ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้ชาวจีนกลายมาเป็นแรงงานอพยพในทวีปอเมริกาเหนือและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความเป็นคนพลัดถิ่นหรือการอพยพของแรงงานข้ามชาติในบริบทของโลกาภิวัตน์ เป็นการโยกย้ายข้ามพื้นที่ ข้ามเส้นแบ่งพรมแดน การอพยพและการตั้งถิ่นฐานใหม่ ทำให้เกิดเครือข่ายสังคมและธุรกิจในบริบท

ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและระบบทุนนิยม การตั้งชุมชนจีนในพื้นที่ใหม่ ๆ ภายใต้ตรรกทางวัฒนธรรมของทุนนิยมข้ามชาติ ทำให้การอพยพเคลื่อนย้าย การเดินทาง หมายถึงการปรับตัว อัตลักษณ์ที่ปรับเปลี่ยนไปมา (shifting identity) การไม่ยอมถูกจัดวางหรือกำหนดนิยาม ซึ่งทำให้ความเป็นจีนมีความลื่นไหลและมีโอกาสในการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยใหม่ๆทางด้านมานุษยวิทยาทำให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า การสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ไม่อาจหลีกเลี่ยงความสำคัญของอำนาจ เพราะการสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ของกลุ่ม เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ของการสร้างความแตกต่าง ซึ่งรวมถึงการผนวกรวม (inclusion) การกีดกัน (exclusion) และการสร้างความเป็นอื่น อัตลักษณ์และวัฒนธรรมจึงเป็นผลของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในทำนองเดียวกัน ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจาต่อรองและการต่อสู้ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ อัตลักษณ์ ชุมชนและท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสมบูรณ์ หากแต่มีการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่อยู่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆที่กำหนดความเป็นไปของสังคม การมองอัตลักษณ์และความเป็นชุมชนในลักษณะที่เลื่อนไหล และไม่ผูกติดกับอาณาเขตที่แน่นอน ทำให้เราต้องหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาที่มีลักษณะเป็นพลวัต เน้นการตีความ การต่อรองและการตอบโต้ต่อสถานการณ์ ที่มนุษย์แต่ละกลุ่มเผชิญหน้าอยู่ภายในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม

รัฐชาติ พื้นที่ทางสังคม และการเมืองวัฒนธรรมว่าด้วยอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

ความสนใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเมืองวัฒนธรรม การเปิดพื้นที่ทางสังคม และการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่บริเวณชายขอบของสังคม ทำให้เรามองหลีกเลี่ยงที่จะให้ความสนใจกับประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติ กับกลุ่มชนท้องถิ่น ในพื้นที่ตามแนวชายแดนและพรมแดน โดยเฉพาะที่ติดกับประเทศพม่า และลาว ซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มดำรงชีพอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลาช้านาน งานวิจัยชิ้นนี้จึงเลือกพื้นที่วิจัยในลักษณะที่เป็น “เวที” แบบต่างๆ ซึ่งมีผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันในหลายพื้นที่ เช่น เชียงของ เชียงแสน ท่าสองยาง แม่อาข-ฝาง และปางมะผ้า ซึ่งทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นพื้นที่ชายแดนซึ่งมีการเคลื่อนไหวของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของราชอาณาจักรมาโดยตลอด ในขณะเดียวกัน บางพื้นที่ เช่น ไนท์บาร์ซาร์และบ้านม้งคอยปุย แม้จะมีได้เป็นพื้นที่ชายแดน หากแต่เป็นพื้นที่ซึ่งมีการเคลื่อนไหวของสินค้า ผู้คนและปฏิสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ในลักษณะเดียวกัน พื้นที่ซึ่งได้รับการเลือกสรรในโครงการวิจัยชิ้นนี้ จึงมิใช่หมู่บ้าน หากแต่เป็นพื้นที่ในลักษณะพิเศษ

ที่ซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจถูกผลิตซ้ำและสร้างใหม่ในการเจรจาต่อรองระหว่างชนกลุ่มต่างๆซึ่งไปมาหาสู่และทำการค้าตามแนวชายแดนและข้ามพรมแดนของรัฐชาติ งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีลักษณะเป็น multi-sited ethnography พื้นที่ของการวิจัยมีหมู่บ้านหรือชุมชน หากแต่เป็นพื้นที่ของปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจซึ่งปรับเปลี่ยนและเลื่อนไหลอย่างต่อเนื่อง ในขณะเดียวกัน พื้นที่วิจัยแต่ละพื้นที่ก็มีบริบทและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป มีคำถามเฉพาะ และมีบทเรียนที่จะช่วยให้เราทำความเข้าใจอำนาจ พื้นที่และการเมืองวัฒนธรรมจากเงื่อนไขของความแตกต่าง มากกว่าความคล้ายคลึงหรือการมองหาข้อสรุปรวบยอด

การศึกษาพรมแดนทางชาติพันธุ์อาจนับได้ว่ามีจุดเริ่มต้นสำคัญมาจากการงานคลาสสิกของเฟรเดริก บาร์ท (Barth 1969) รวมถึงงานของ Cohen (1965) และ Frankenberg (1989, orig.1957) การศึกษาชาวไทโรลในอิตาลี ของ Cole and Wolf (1974) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พรมแดนทางวัฒนธรรมนั้นสามารถผลิตซ้ำตนเองและอยู่ยั่งยืนยงได้แม้เมื่อพรมแดนทางการเมืองของรัฐชาติและจักรวรรดิได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม ด้วยเหตุนี้เอง นักมานุษยวิทยาหลายท่าน เช่น Wolf (1966) และ Boissevain (1975) เริ่มหันมาให้ความสนใจกับสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับรัฐทั้งในแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ นักมานุษยวิทยาบางท่าน เช่น Price (1973) และ Alvarez (1991) ศึกษาชุมชนท้องถิ่นตามแนวชายแดนเพื่อพยายามมองว่า พื้นที่บริเวณพรมแดนนั้นมีผลต่อการผลิตซ้ำและสร้างใหม่ของท้องถิ่นบริเวณนั้นอย่างไร เป็นต้น

ความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับสหสัมพันธ์ระหว่างความเป็นท้องถิ่นกับรัฐชาติ ทำให้นักมานุษยวิทยาบางท่าน เช่น Sahlin (1989) หันมาให้ความสนใจกับบริบททางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นเชื่อมโยงไปกับการก่อร่างสร้างตัวของอัตลักษณ์และความเป็นชาติ การศึกษาในลักษณะเช่นนี้ตอกย้ำความจำเป็นของการศึกษาสัมพันธ์ระหว่างพรมแดนและชุมชนชายแดน กับ รัฐชาติ จากมิติทางประวัติศาสตร์ โดยนัยนี้ พรมแดนคือบันทึกเชิงพื้นที่และเชิงประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับรัฐชาติ และการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆตามแนวชายแดนจะช่วยให้เราทำความเข้าใจกับการเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในมิติและมุมมองที่ซับซ้อนขึ้น ทุกละเอียดก็คือ เราไม่อาจเข้าใจท้องถิ่นโดยไม่สนใจรัฐชาติและกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่อยู่เบื้องหลัง ในทำนองเดียวกัน เราไม่อาจเข้าใจรัฐชาติโดยเพิกเฉยต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับท้องถิ่น

ในงานเรื่อง *Siam Mapped* ธงชัย (1994) มองพรมแดนจากมุมมองของศูนย์กลางอำนาจในกระบวนการสร้างรัฐชาติในบริบทของลัทธิอาณานิคม โดยมีได้ให้ความสำคัญกับมุมมองท้องถิ่นในมุมมองกลับกัน The Legend of the Golden Boat ของ Andrew Walker (1999) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของการทำงานวิจัยในเขตอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มองพื้นที่ชายแดนไทยตรงอำเภอเชียงของจากมุมมองของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยมองว่าท้องถิ่นใช้ประโยชน์จากรัฐและช่องว่างของความสัมพันธ์เชิงอำนาจบริเวณชายแดนด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม งานของวอคเกอร์ก็ยังมีได้ให้

ความสนใจกับความหลากหลายของกลุ่มชนในท้องถิ่นและ การจัดลำดับชั้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (hierarchies of power) อีกทั้งไม่ได้ให้ความสำคัญกับรัฐในฐานะเป็นเอเจนต์ในการนิยามความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกับศูนย์กลาง

โครงการวิจัยนี้เสนอว่า รัฐชาติอาจมีอำนาจเบ็ดเสร็จในระดับหนึ่งในการนิยามความหมายที่ศูนย์กลาง แต่ในบริเวณชายขอบ เช่น ตามพรมแดนหรือบริเวณชายแดน รัฐชาติไม่เคยสถาปนาอำนาจของตนเองได้อย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ ความเข้าใจหรือการนิยามความหมายของพรมแดนชายแดนและความเป็นท้องถิ่น จึงมีหลายแบบซ้อนทับกันอยู่ เช่น ชายแดนตามนัยของรัฐ ของคนชายขอบ และของอำนาจท้องถิ่น เป็นต้น แม้ว่าบริเวณชายแดนเราจะพบว่าอำนาจรัฐถูกแสดงอย่างมหาศาล มีการนำเอาเทคนิควิธีว่าด้วยอำนาจประเภทต่างๆ เช่น การลาดตระเวน การตรวจบัตรประชาชน การใช้กองกำลังทหาร ดำรวจตระเวนชายแดน และหน่วยงานต่างๆ แต่โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว รัฐชาติมิได้มีลักษณะเป็นหนึ่งเดียวหรือ monolithic ในทางตรงกันข้าม หน่วยงานต่างๆ ของรัฐต่างเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์และแสดงอำนาจของตน เพราะบริเวณชายแดนมีผลประโยชน์อย่างมหาศาลและการที่หน่วยงานต่างๆ ของรัฐมีผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกัน จึงเป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้อำนาจรัฐไม่อาจสถาปนาขึ้นได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ในทางตรงกันข้าม บริเวณชายแดนเป็น “พื้นที่” ซึ่งอำนาจมีความซับซ้อน ยุ่งเหยิง กำกวมและขัดแย้งกัน

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งความสนใจไปยังการเคลื่อนย้ายของสินค้า ผู้คนและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของรัฐชาติ โดยนัยนี้ รัฐชาติตรงบริเวณชายแดนจึงมีลักษณะเป็นพหุลักษณ์ หรือมีลักษณะเป็น transnational มีโครงสร้างอำนาจซ้อนทับกันอยู่ มีการหลั่งไหลของทุนข้ามชาติเข้ามาในท้องถิ่น ดังนั้น คำถามหลักที่เราต้องการค้นหาจึงมีอยู่ว่า การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้าส่งผลกระทบต่อการจัดลำดับชั้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในท้องถิ่นอย่างไร? ความเป็นท้องถิ่น เมืองชายแดนในแต่ละที่ ถูกสร้างและผลิตใหม่อย่างไรในความสัมพันธ์กับรัฐชาติ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ถูกใช้อย่างไรในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

ในปัจจุบัน งานศึกษาวิจัยทางมานุษยวิทยาที่ให้ความสนใจกับชีวิตของผู้คนและชุมชนตามแนวพรมแดน ดังเช่นงานของ Martinez (1994), Hansen (1994), Hann (1995), Wilson and Donnan (1988) เริ่มช่วยให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า ความสัมพันธ์ในลักษณะวิภาษวิธีระหว่างชุมชนชายแดนกับรัฐชาตินั้น เป็นความสัมพันธ์ที่มีนัยอย่างยิ่งต่อการก่อรูปและเปลี่ยนแปลงของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ความเป็นชนชาติและรัฐชาติ ในขณะที่นักประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ภาพดังกล่าวโดยอาศัยมุมมองจากศูนย์กลางของอำนาจ แต่นักมานุษยวิทยากลับพยายามแสวงหามุมมองที่สะท้อนให้เห็นความเป็นท้องถิ่น และศูนย์กลาง อีกทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างทั้งส่วนนี้ไปพร้อมกัน ทฤษฎีและวิธีวิทยาในทางมานุษยวิทยาช่วยให้นักวิจัยสามารถมุ่งความสนใจไปที่ชุมชนท้องถิ่นในเขตพื้นที่ชายแดนเพื่อสังเกตการนำเสนอและปรับเปลี่ยนสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทเงื่อนไขและผลประโยชน์ที่แตกต่าง

กันออกไป การศึกษาชีวิตประจำวันของผู้คนตามแนวชายแดนจึงเป็นทั้งการศึกษาชีวิตประจำวันของรัฐ ซึ่งมีหน่วยงานและตัวแทนหลากหลาย ชับซ้อนและถักทอขัดแย้งกัน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างเอเย่นต์ของรัฐกับผู้คนกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่วิจัยแต่ละแห่ง การศึกษาครั้งนี้จะมีได้มุ่งเน้น คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะ แต่จะเน้นปฏิสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ เน้นการทำความเข้าใจการจัดลำดับชั้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ว่าเปลี่ยนแปลงมาอย่างไรในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา โดยเน้นการทำความเข้าใจกับสภาพปัจจุบัน ซึ่งตลาด ทูนและรัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ตามแนวชายแดนเหล่านี้อย่างเข้มข้นมากขึ้น

ในลักษณะเช่นนี้ “พื้นที่” ซึ่งโครงการวิจัยนี้ศึกษา จึงเป็นพื้นที่ของการแย่งชิงอำนาจในการนิยามความหมายของสถานะพลเมือง (citizenship) พื้นที่ของการปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างคนกลุ่มต่างๆ และพื้นที่ของการสร้างและนำเสนอตัวตนในรูปแบบอันหลากหลาย เราต้องการพบว่า ชุมชนและผู้คนตามแนวชายแดนเหล่านี้มีการสร้าง/เปิดพื้นที่ของตนอย่างไร และผู้คนเหล่านี้ใช้การเลื่อนไหลของสินค้าและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาติในการสร้างอำนาจต่อรองในชีวิตประจำวันของตนอย่างไร ในลักษณะเช่นนี้ ชายแดนจึงเป็นพื้นที่ของความขัดแย้งทางวัฒนธรรมและอำนาจ ที่ซึ่งกระบวนการรวมศูนย์อำนาจของรัฐชาติและความพยายามทำให้เป็นหนึ่งเดียวของชนชาติ ถูกถกเถียงและท้าทาย เนื่องจากพรมแดนหรือชายแดนเป็นพื้นที่แห่งความหลากหลาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงมิได้มีรูปแบบแน่นอนตายตัว หากแต่เป็น “ยุทธวิธี” ในการนำเสนอตนเองที่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไข สถานการณ์ และผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไป อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ยังเป็นเรื่องของ การเจรจาต่อรอง และการต่อสู้ ด้วยการรื้อร้าว หรือขอบเขตทางชาติพันธุ์ (ethnic boundaries) ซึ่งตนเองสร้างไว้เพื่อแบ่งแยก หรือชนกลุ่มอื่นๆ และรัฐล้อมไว้เพื่อถักทอ และการปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างคนกลุ่มต่างๆ กระบวนการรื้อร้าวและสร้างใหม่อย่างต่อเนื่องนี้เองที่ทำให้โครงสร้างของอำนาจในพื้นที่ชายแดนนั้นมีการก่อรูป ผลิตใหม่ และนิยามความหมายในลักษณะที่เลื่อนไหลไปตามบริบทและเงื่อนไขของการเจรจาต่อรองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

บทที่ 1

พรมแดน ชาติ และการเมืองวัฒนธรรม

เป็นที่ทราบกันดีว่า ดินแดนแถบอุษาคเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแถบสุวรรณภูมิ ประกอบไปด้วยผู้คนและกลุ่มชนมากมายหลายสิบกลุ่มลงหลักปักฐานสร้างบ้านแปงเมืองทำมาหากินมาเป็นเวลาช้านาน เราพบร่องรอยอารยธรรมเก่าแก่โบราณมากมาย ในภูมิภาคนี้ก่อนการแพร่กระจายเข้ามาของอารยธรรมอินเดียและจีน ตั้งแต่อารยธรรมบ้านเชียง ซึ่งก็ยังระบุไม่ได้ว่าเป็นของชนกลุ่มไหน ไปจนถึงแหล่งเพาะปลูกข้าวแห่งแรกของโลก ซึ่งก็พบในพื้นที่ประเทศไทยเช่นเดียวกัน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า คนไทยหรือบรรพบุรุษของคนไทยจะเป็นชนกลุ่มแรกที่ย้ายปลูกข้าว ที่เราพูดเช่นนั้น ไม่ได้ก็ด้วยเหตุผลง่ายๆที่ว่าตั้งแต่อดีตกาลนานหลายพันปี ดินแดนแถบนี้มีผู้คนอยู่อาศัยและอพยพเคลื่อนย้ายไปมามากมายหลายกลุ่มด้วยกัน ดินแดนที่เราเรียกในปัจจุบันว่าประเทศไทยจึงมิได้มีแต่เฉพาะคนไทยเท่านั้น หากแต่ดินแดนแถบนี้เป็น “บ้าน” ของผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม

เมื่อลัทธิอาณานิคมตะวันตกเริ่มเบียดเสียดรุกรานเข้ามาในดินแดนแถบนี้ ระบบการเมืองแบบนครรัฐหรือ “เมือง” ก็ถึงแก่กาลอวสาน การสถาปนารัฐชาติที่มีลักษณะภายนอกเป็นหนึ่งเดียว กลมกลืนและสมานฉันท์ มีระบบราชการแบบรวมศูนย์อำนาจบังคับบัญชาอยู่ที่ส่วนกลาง กลายเป็นภาระกิจเร่งด่วนเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่น และความมั่นคงภายใน ตามกระแสกดดันจากภายนอก “บ้านเมือง” มากมายกลายเป็นเมืองขึ้นหรืออาณานิคมของฝรั่ง และการต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราช ก็กลายเป็นกระบวนการสถาปนารัฐชาติขึ้นในภายหลังเช่นเดียวกัน

ตลอดร้อยกว่าปีที่ผ่านมา ประวัติศาสตร์ของอารยธรรมสมัยใหม่จึงเคลื่อนกล่นไปด้วยความตึงเครียดระหว่างรัฐชาติที่พยายามสร้างพรมแดนอันมั่นคง ยั่งยืนแน่นอน กับ การเลื่อนไหลหลากหลาย ชัดช่วนและเปลี่ยนแปลงของผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนเหล่านั้น หากจินตนาการของรัฐชาติวางอยู่บนพื้นฐานของเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ภาษาและความผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม พื้นที่รอยต่อหรือพรมแดนระหว่างรัฐชาติ ก็ทำให้เรามองเห็นความจอมปลอมและความผันผวนแปรปรวนของจินตนาการเหล่านั้น

พื้นที่ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ ภาคอีสาน หรือภาคใต้ มีพรมแดนติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านเป็นแนวขบวนับร้อยนับพันกิโลเมตร บริเวณแนวพรมแดน และพื้นที่ตามรอยต่อหรือชายแดนเหล่านี้เป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนเชื้อชาติต่างๆมากมาย ที่อพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ ที่ทำกิน หรือเดินทางค้าขายข้ามพรมแดนดังกล่าวมาเป็นเวลายาวนานในประวัติศาสตร์ พื้นที่ชายแดนจึงมีลักษณะโดยธรรมชาติเป็นพหุวัฒนธรรมหรือการดำรงอยู่ร่วมกัน